

Pierre Nora

Reasons for the Current Upsurge in memory

We are witnessing a world-wide upsurge in memory. Over the last twenty or twenty-five years, every country, every social, ethnic or family group, has undergone a profound change in the relationship it traditionally enjoyed with the past.

This change has taken a variety of forms: criticism of official versions of history and recovery of areas of history previously repressed; demands for signs of a past that had been confiscated or suppressed; growing interest in „roots“ and genealogical research; all kinds of commemorative events and new museums; renewed sensitivity to the holding and opening of archives for public consultation; and growing attachment to what in the English-speaking world is called „heritage“ and in France „patrimoine“. However they are combined, these trends together make up a kind of tidal wave of memorial concerns that has broken over the world, everywhere establishing close ties between respect for the past – whether real or imaginary – and the sense of belonging, collective consciousness and individual self-awareness, memory and identity.

France was quite possibly the first to embark on this age of ardent, embattled, almost fetishistic „memorialism“. It was followed, after the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Soviet Union, by the „recovery of memory“ in Eastern Europe. And this in turn was followed, after the fall of the military dictatorships in Latin America, and after the end of apartheid in South Africa and the Truth and Reconciliation Commission, by a world-wide „memorialism“ and the emergence of all kinds of initiatives that, in one form or another, involved settling scores with the past. This French specificity resulted from the confluence, in the mid-1970s, of three major phenomena which, though apparently independent of each other, had the combined effect of pushing France from a historical awareness of itself into an awareness by memory. With a slight twist in the chronology, it could be argued that 1975 was the signal moment when the after-effects of the economic crisis, the fallout from the post-de Gaulle era, and the exhaustion of the revolutionary idea most visibly encountered one another.

Pierre Nora

Gedächtniskonjunktur

Wir erleben eine weltweite Konjunktur des Gedächtnisses. Seit zwanzig oder fünfundzwanzig Jahren macht sich allenthalben, in allen Ländern, allen gesellschaftlichen und ethnischen Gruppen eine tiefgreifende Veränderung der traditionellen Beziehung zur Vergangenheit bemerkbar.

Diese Veränderung hat vielerlei Formen angenommen: Kritik der offiziellen Geschichtsdarstellung und Wiedererwachen der verdrängten Anteile des historischen Geschehens; Einforderung der Spuren einer zerstörten oder beschlagnahmten Vergangenheit; Pflege der Wurzeln (roots) und Entwicklung der Ahnenforschung; Aufblühen aller möglichen Arten des Gedenkens; juristische Aufarbeitung der Vergangenheit; Eröffnung der verschiedensten Museen; erhöhte Sensibilität für die Vorenthaltung von Archivbeständen und deren Freigabe zur Einsicht; neue Bindungen an das, was die Angelsachsen heritage, die Franzosen patrimoine und die Deutschen Erbe nennen. Wie auch immer diese Elemente kombiniert sein mögen, es ist, als wäre eine Flutwelle der Erinnerung über die Welt hereingebrochen und hätte überall eine enge Verbindung zwischen der – realen oder imaginären – Treue zur Vergangenheit und dem Zugehörigkeitsgefühl, dem Kollektivbewusstsein und dem individuellen Selbstgefühl, dem Gedächtnis und der Identität geschaffen.

Frankreich war wohl das erste Land, das in diese Ära des leidenschaftlichen, konfliktbeladenen, fast zwanghaften Gedenkens eingetreten ist. Dann, nach dem Fall der Mauer und dem Verschwinden der Sowjetunion, meldete sich das „wiedergefundene Gedächtnis“ Osteuropas zurück. Und schließlich, mit dem Sturz der lateinamerikanischen Diktaturen, mit dem Ende der Apartheid in Südafrika und der Truth and reconciliation commission, wurden die Zeichen einer wirklichen Globalisierung des Gedächtnisses gesetzt, und es tauchten sehr vielgestaltige, aber vergleichbare Formen der Vergangenheitsbewältigung auf. Das Besondere an der französischen Situation, das ich zunächst herausarbeiten möchte, resultiert aus dem rein konjunkturellen Zusammentreffen von drei wesentlichen Phänomenen in der Mitte der 70er Jahre – Phänomenen, die allem Anschein nach unabhängig voneinander waren, aber deren Wirkungen sich dahingehend verbanden, dass in Frankreich das historische Bewusstsein in ein Bewusstsein des Gedächtnisses umschlug. Man könnte den zeitlichen Rahmen sogar noch enger

Pierre Nora

Всемирное торжество памяти

Мы живем в эпоху всемирного торжества памяти. В последние двадцать или двадцать пять лет все страны, все социальные, этнические и семейные группы пережили глубокоеизменениетрадиционногоотношения к прошлому.

Формы этого изменения многообразны: критика официальных версий истории и возвращение на поверхность вытесненных составляющих исторического процесса; восстановление следов уничтоженного или отнятого прошлого; культ корней (roots) и развитие генеалогических изысканий; бурное развитие всяческих мемориальных мероприятий; юридическое сведение счетов с прошлым; рост числа разнообразнейших музеев; повышенная чувствительность к сбору архивов и к открытию доступа к ним; возобновившаяся привязанность к „наследию“ – тому, что в англоязычном мире называется „heritage“, а во Франции – „patrimoine“. В каком бы сочетании ни выступали эти элементы, мир затопила нахлынувшая волна воспоминания, прочно соединив верность прошлому – действительному или воображаемому – с чувством принадлежности, с коллективным сознанием и индивидуальным самосознанием, с памятью и идентичностью.

Франция едва ли не первой вступила в эту эпоху страстного, придирчивого, почти навязчивого воспоминания. Затем, после падения Берлинской стены и исчезновения Советского Союза, настал момент „обретения памяти“ в Восточной Европе. Крах диктатур Латинской Америки, конец апартеида в Южной Африке и создание там Комиссии истины и примирения (Truth and reconciliation commission) стали вехами подлинной глобализации памяти; сведение счетов с прошлым проходило повсюду в очень различных и в то же время сопоставимых формах. Начну с особого положения Франции в этом процессе. Оно связано со случайным совпадением во времени трех чрезвычайно важных и, судя по всему, независимых друг от друга явлений, под объединенным воздействием которых Франция в середине 1970-х годов устремилась от исторического самосознания к сознанию, опирающемуся на работу памяти. Дату можно назвать даже точнее: важнейшей вехой был 1975 год, когда особенно явно

Pierre Nora

L’avènement mondial de la mémoire

Nous vivons l’avènement mondial de la mémoire. Depuis vingt ou vingt-cinq ans, tous les pays, tous les groupes, sociaux, ethniques, familiaux, ont été amenés à connaître un profond changement du rapport traditionnel qu’ils entretenaient avec le passé.

Ce changement a pris des formes multiples : critique des versions officielles de l’histoire et remon-tées du refoulé historique ; revendication des traces d’un passé aboli ou confisqué; culte des racines (roots) et développement des recherches généalogiques; effervescence commémorative en tout genre ; règlements judiciaires du passé; multiplication des musées de toute nature ; recrudescence de sensibilité à la détention et à l’ouverture des archives à la consultation ; attachement renouvelé à ce que les Anglo-saxons appellent „héritage „ et les Français „patrimoine“. Quelle que soit la combinaison de ces éléments, c’est comme une vague de fond mémorielle qui a déferlé sur le monde et qui a lié partout très étroitement la fidélité au passé – réel ou imaginé – au sentiment d’appartenance, la conscience collective et la conscience individuelle de soi, la mémoire et l’identité.

La France a peut-être été la première à entrer dans cet âge d’une mémoire passionnelle, conflictuelle, presque obsessionnelle. Puis il y a eu, après la chute du mur et la disparition de l’union soviétique, la „mémoire retrouvée“ de l’Europe de l’Est. Puis il y a eu, avec la chute des dictatures de l’Amérique latine, avec la fin de l’Apartheid en Afrique du Sud et la Truth and reconciliation commission, les marques d’une véritable mondialisation de la mémoire et l’apparition de formes très diverses, mais comparables, de règlement de compte avec le passé. Cette spécificité de la France que je voudrais pour commencer mettre en relief, tient à la rencontre, purement conjoncturelle, au milieu des années soixantedix, des trois phénomènes majeurs, apparemment indépendants les uns des autres, mais qui sont venus combiner leurs effets pour précipiter la France d’une conscience historique de soi dans une conscience mémorielle. En serrant même un peu la chronologie, on pourrait soutenir que 1975 est l’année repère où se croisent le plus visiblement les contrecoups de la crise économique, les retombées de l’après-de Gaulle et l’exténuation de l’idée révolutionnaire.

Pierre Nora

Emlékezetdömping

Az emlékezés hasznáról és káráról

Az emlékezet világméretű diadalmaskodásának korát éljük. Húsz vagy huszonöt éve minden ország, minden társadalmi, etnikai csoport, családi egység mély változáson volt kénytelen átesni a múlthoz fűződő hagyományos kapcsolatait illetően.

A változás sokféle formát öltött: a történelem hivatalos verzióinak kritikája és a történelmi elfojtások felszínre törése; a megszüntetett vagy kiséjtített múlt visszakövetelése; a gyökök kultusza és a családfakutatások virágzása; a megemlékező szertartások tömege; a múlt bírósági rendezése; mindenféle múzeumok elszaporodása; a levéltárak megnyitásával járó érdeklődés fellángolása; újfajta kötődés ahhoz, amit az angolok „heritage“-nek, a franciák „patrimoine“-nek neveznek. Bármilyen kombinációban álljanak is össze ezek az elemek, egy mélyről jövő emlékezet hullám zúdult rá a világra, amely mindenütt szorosan összekapcsolta a (képzelt vagy valódi) múlthoz való hűséget és a hovatarozás-érzést, a kollektív és az egyéni öntudatot, az emlékezetet és az identitást.

Talán Franciaország lépett be elsőként a szenvedélyes, konfliktusokkal terhes, már-már megszállott emlékezésnek ebbe a korszakába. Aztán a fal leomlása és a Szovjetunió eltűnése után Kelet-Európa „megtalált emlékezete“ következett. Majd a latin-amerikai diktatúrák bukásával, a dél-afrikai apartheid rendszer végével és a Truth and reconciliation commissionnal megjelentek az emlékezés világméretűvé válásának jelei és a múlttal való leszámolás igen eltérő, bár összehasonlítható formái. Az a francia sajátosság, amelyet első lépésként szeretnék megvilágítani, három fontos jelenség merőben véletlenszerű találkozására vezethető vissza. A 70-es évek közepén járunk, s a három jelenség látszólag független egymástól, összzhatásuk azonban a történelmi öntudattal rendelkező Franciaországot az emlékező öntudatba taszította bele. Ha kicsit szorosabbra vesszük a kronológiát, még az is tartható, hogy 1975 volt az az induló év, ahol a leginkább megfigyelhető módon keresztették egymást a gazdasági válság következményei, a de Gaulle utáni korszak hanyatlása és a forradalmi eszme kifáradása.

fassen und 1975 als das Wendejahr definieren, in dem die Folgen der Wirtschaftskrise, die Nieder­schläge der Ära nach de Gaulle und die Erschöp­fung der revolutionären Idee am sichtbarsten auf­einandertrafen.

Auch die Wirtschaftskrise, ausgelöst 1974 durch die sprunghafte Erhöhung des Ölpreises, war eine Angelegenheit, die weltweit alle industrialisierten Länder betraf. Aber in Frankreich wurde sie um so schärfer empfunden, als sie nach über dreißig Jahren beschleunigten Wachstums, intensiver Industrialisierung und Urbanisierung das Ende eines Aufschwungs bedeutete, der wie im Sturm ein ganzes Gefüge von Traditionen, Landschaften, Berufsständen, Bräuchen und Lebensweisen mitgerissen hatte, die lange - und in Frankreich länger als in jedem anderen industrialisierten Nachbarland - unverändert geblieben waren. Das abfallende Wachstum ließ Frankreich mit einem Schlag nicht nur die Schäden begreifen, die der Fortschritt angerichtet hatte, sondern auch die endgültige Abgeschnittenheit von dem, was bis nach dem Zweiten Weltkrieg seine Basis und sein Fundament gewesen war, insbesondere den Verlust der unerschütterlichen, tausendjährigen Stabilität seiner ländlichen und bäuerlichen Grundlagen.

Die Soziologen und Historiker hatten das Ende der Bauern schon seit fünfzehn Jahren beschrieben, aber plötzlich wurde es fast körperlich spürbar und schmerzhaft wie eine Amputation: Es war das Ende des „Gedächtniskollektivs“ par excellence. 1975 ist genau das Jahr, in dem die Quote der Erwerbstätigen aus dem landwirtschaftlichen Sektor unter die schicksalhafte Zehn-Prozent-Schwelle sank, während sie kurz nach dem Krieg noch beinahe die Hälfte der arbeitenden Bevölkerung umfasst hatte. Es ist auch das Jahr, in dem der unerwartete, durchschlagende Erfolg bestimmter Bücher - wie Le Cheval d'orgueil , der Chronik eines traditionellen bretonischen Dorfes, von Pierre-Jakez Hélias, Montaillou, village occitan , von Emmanuel Le Roy Ladurie oder der Histoire rurale unter der Leitung von Georges Duby und Armand Wallon - ein „ländliches Gedächtnis“ offenbart, das nur noch von seiner einfühlsamen oder wissenschaftlichen Darstellung lebt. Das Ende der Ländlichkeit, bald gefolgt vom Ende der auf lateinisch gehaltenen Messen, bedeutet den eigentlichen Bruch: das Abreißen der Nabelschnur, die Frankreich noch mit dem verband, was der Historiker Jacques Le Goff „sein langes, sehr langes Mittelalter“ nennt, und das die Basis für den breiten, nicht nachlassenden Publikumerfolg abgeben sollte, den das Mittelalter und die mittelalterlichen Bauwerke seither genießen.

совпали результаты экономического кризиса, последствия постголлизма и исчерпанность революционной идеи.

Экономический кризис 1974 года, вызванный резким повышением цен на нефть, тоже был явлением мирового масштаба и охватил все промышленно развитые страны. Ново Франции он ощущался особенно остро, поскольку положил конец трем десятилетиям мускоренного подъема, интенсивной индустриализации и урбанизации, которые смели в ураганном порыве целый набор традиций, пейзажей, ремесел, обычаев, жизненных укладов, не менявшихся во Франции дольше, чем в соседних индустриальных странах. Когда этот стремительный подъем внезапно оборвался, Франция вдруг осознала не только масштабы убытков, нанесенных прогрессом, но и окончательную утрату фундамента, на который страна опиралась вплоть до первых послевоенных лет, в частности тысячелетней незыблемости своих аграрных основ.

Конец крестьянства был к этому времени уже пятнадцать лет как описан социологами и историками; но теперь он стал вдруг ощутим почти физически и болезнен как ампутация: это был подлинный конец „общности памяти“. В 1975 году доля активного населения, занятого в сельском хозяйстве, опускается за роковой порог в 10%. Еще перед самой войной она составляла чуть менее половины. И в том же году неожиданный громкий успех таких книг, как „Конь гордыни“ Пьера-Жакеза Элиаса – хроники традиционной бретонской деревни, „Монтайю, окситанская деревня“ Эмманюэля Леруа-Ладюри и четырехтомника „История сельской Франции“ под общей редакцией Жоржа Дюби и Армана Валлона, показал, что „память деревни“ жива отныне только в ученой или сентиментальной реконструкции. Конец деревни, за которым вскоре последовал конец богослужения на латыни, – настоящий обрыв пуповины, все еще связывавшей Францию с тем, что историк Жак Ле Гофф назвал длинным, очень длинным Средневековьем; отныне этот разрыв способствует растущей популярности Средневековья и его памятников у широкой публики.

La crise économique, déclenchée en 1974 par l'augmentation brutale du prix du pétrole, est, elle aussi, à l'échelle mondiale de tous les pays industrialisés. Mais la France l'a ressentie avec une acuité d'autant plus vive que la crise mettait fin à une trentaine d'années de croissance accélérée, d'industrialisation et d'urbanisation intensives qui, dans leur élan, avaient emporté brutalement tout un ensemble de traditions, de paysages, de métiers, coutumes, styles de vie demeurés, en France, inchangés depuis plus longtemps que dans tout autre pays industriel voisin. C'est au retournement de la croissance que la France a pris soudain la mesure non seulement des dégâts du progrès, mais de l'arrachement définitif à ce qui était resté, jusqu'aux lendemains de la Seconde Guerre mondiale, sa base et son fondement ; en particulier la profonde, la millénaire stabilité de son assise rurale.

La fin des paysans avait été décrite par les sociologues et les historiens depuis quinze ans, mais, soudain, elle devient presque charnellement sensible, et douloureuse comme une amputation : c'est la fin de la „collectivité-mémoire“ par excellence. 1975 est précisément l'année où le taux de la population active engagée dans l'agriculture tombe au-dessous de 10 %, seuil fatidique ; il était encore de près de la moitié au lendemain de la guerre. C'est l'année même où, avec le succès inattendu et foudroyant de livres comme Le Cheval d'orgueil , de Pierre-Jakez Hélias, chronique d'un village breton traditionnel, et Montaillou, village occitan , d'Emmanuel Le Roy Ladurie, de l' Histoire rurale dirigée par Georges Duby et Armand Wallon, l'évidence s'impose d'une „mémoire rurale“ qui ne vit plus que de son évocation sensible ou savante. La fin du rural, accompagnée bientôt de la fin de la messe en latin, c'est véritablement la rupture du lien ombilical qui rattachait encore la France à ce que l'historien Jacques Le Goff a appelé son long, très long Moyen Age - et qui allait favoriser dans le grand public le succès grandissant que le Moyen Age et ses monuments n'ont plus cessé de connaître depuis.

A gazdasági válság, amelyet 1974-ben az olaj árának drasztikus emelkedése váltott ki, maga is világméretű volt: minden fejlett ipari államot érintett. Franciaország számára azonban azért volt különösen hűsbavágó, mert a válság egy harminc éve tartó, gyorsuló növekedésnek, intenzív iparosodásnak és urbanizálódásnak vetett véget, s ezek a folyamatok a maguk lendületével brutálisan elsodortak teljes hagyományrendszereket, egész tájegységeket, foglalkozásokat, szokásokat, olyan életformákat, amelyek Franciaországban sokkal hosszabb ideje léteztek változatlan formában, mint az összes többi szomszédos iparosodott országban. Franciaország csak a növekedés visszaesése láttán mérte fel hirtelen a fejlődés okozta károkat, és azt is, hogy véglegesen kihúzták alóla mindazt, ami egészen a második világháborút követő időkip bázisa és támasza volt, mindenekelőtt mélyen gyökerező paraszti alapjainak ezeréves stabilitását.

Bár a parasztság végét a szociológusok és a történészek már tizenöt évvel korábban leírták, hirtelen ismét szinte a bőrén érezte mindenki, olyan fájdalmasan, mint egy amputálást: mert ez a par excellence „közösségi emlékezet“ végét is jelentette. 1975 volt az az év, amikor a mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív népesség aránya a kritikus 10 százalékos küszöb alá esett, holott a háborút követő időszakban közel 50 százaléknyi volt még. Ugyanebben az évben vált nyilvánvalóvá – olyan könyvek váratlan és döbbenetes sikere nyomán, mint Pierre-Jakez Hélias Le Cheval d'orgueilje, amely egy hagyományos breton falu krónikája, Emmanuel Le Roy Ladurie könyve, a Montaillou, egy okszitán falu életrajza, vagy a Georges Duby és Armand Wallon szerkesztette Histoire rurale –, hogy a „paraszti emlékezet“ már csak néhány érzékeny vagy tudós ember közvetítésével létezik. A parasztság vége, amelyet hamarosan a latin misézés eltűnése követ, valóban elszakítása volt annak a köldökszínórnak, amely Franciaországot – a történész Jacques Le Goff szavaival – a maga hosszú, nagyon hosszú középkorához fűzte; a későbbiekben ez alapozta meg azt az egyre növekvő érdeklődést, amelyet a középkor és emlékei azóta is folyamatosan kiváltanak a nagyközönség körében.

It is not unreasonable to suggest that the accession of Valéry Giscard d’Estaing to the presidency in 1974 reinforced this implantation of the imaginary. Here was a brilliant young economist from the upper bourgeoisie, a European at heart, in favor of „relaxing“ political life, who began his term of office under the banner of „change“. What kind of rooted France did he embody? The accelerated pace of the new presidency, deliberately technocratic and Parisian, may not have been at odds with France’s enthusiastic plunge into the lost and recovered past, the emerging effects of which were just becoming widespread when, to everyone’s surprise, 1980 became the year the President of the Republic proposed to dedicate himself to the national heritage.

The arrival of Giscard d’Estaing heightened the effects of the post-de Gaulle period and marked a sharp break with the Gaullist tradition in all areas. This second major phenomenon produced numerous effects, powerful as they were insidious, which deserve deeper exploration. Concerning the reinterpretation of the national past, they manifested themselves in three waves of different duration.

The first was short. General de Gaulle’s death in November 1970 put a quick end to the prevailing version of the Resistance - imposed when Paris was liberated by de Gaulle - according to which the entire French nation, with the exception of a handful of traitors and lost souls, resisted the German occupation. The emergence of the dark memory of Vichy France, which was to become „the past that did not pass“, was signaled threefold: by the indignant reactions by associations of Resistance fighters to the pardon granted by President Pompidou to the milicien Touvier (1971); by Marcel Ophüls’ 1972 film *The Sorrow and the Pity*, which revealed an unheroic France (the film was not allowed to be shown); and by the translation into French of Robert Paxton’s book *Vichy France: Old Guard and New Order* [*La France de Vichy* (1973)], which contrasted sharply with the official history.

Die Wiederverwurzelung des Imaginären in einer fernen Vergangenheit kann übrigens durchaus dazu beigetragen haben, dass gerade 1974 ein Mann wie Valéry Giscard d’Estaing zum Präsidenten der Republik erhoben wurde. Welches schlummernde Bild von Frankreich verkörperte dieser junge und brillante Wirtschaftsexperte aus der Großbourgeoisie, von Herzen Europäer und Fürsprecher einer „Entkrampfung“ des politischen Lebens, der seine siebenjährige Amtszeit unter dem Zeichen der „Veränderung“, das heißt der Modernisierung antrat? Vermutlich hat die Aufbruchsstimmung zu Beginn der neuen Präsidentschaft, die sich so selbstsicher technokratisch und pariserisch gab, doch etwas mit dem Eintauchen in die verlorenen und wiedergefundenen Tiefen zu tun, dem sich die Franzosen begeistert hingegeben haben und von dem zur allgemeinen Überraschung 1980, in dem Jahr, das der Präsident der Republik selbst dem „Erbe“ widmen wollte, vieles wieder an die Oberfläche kam.

Die Tatsache, dass der Amtsantritt Giscard d’Estaings in allen Bereichen einen klaren Bruch mit der gaullistischen Tradition markierte, hat die Wirkungen des Post-Gaullismus - das zweite Phänomen von großer Tragweite - sicherlich verstärkt. Diese Wirkungen, vielfältig in ihrer Art und ebenso mächtig wie schleichend, sind noch lange nicht so gut erforscht, wie sie es verdient hätten. Was die Neuinterpretation der nationalen Vergangenheit betrifft, so haben sie sich - um sie schematisch zu unterscheiden - in drei Wellenlängen ausgedrückt.

Kurzfristig brachte der Tod des „Befreiers“ im November 1970 das sofortige Ende der offiziellen und alleingültigen „Widerstandsversion“ des Kriegsgeschehens, die de Gaulle seit der Befreiung von Paris hatte verkünden lassen und derzufolge alle Franzosen, ausgenommen eine Handvoll von Verrätern und Verirrten, gegen die deutsche Besetzung aufgestanden wären. Es gibt drei Anzeichen, die gewöhnlich mit dem Wiederaufsteigen der düsteren Erinnerung an das Frankreich des Vichy-Regimes - „die Vergangenheit, die nicht vergeht“, wie man es mittlerweile fast sprichwörtlich nennt - in Verbindung gebracht werden: die empörten Reaktionen der Vereinigungen ehemaliger Résistancekämpfer auf die Begnadigung, die Präsident Pompidou 1971 dem Milizsoldaten Touvier gewährte; der (auf die schwarze Liste gesetzte) Film von Marcel Ophüls, *Le Chagrin et la Pitié* (1971), der ein wenig heldenhaftes Frankreich zeigte; und die französische Übersetzung des Buchs von Robert O. Paxton, *La France de Vichy* (1973), das

Итак, воображаемое вновь укоренилось в далеком прошлом – и кто знает, не способствовало ли этому избрание в 1974 году Валери Жискар д’Эстена на пост президента Французской Республики. Какие глубины французской натуры воплощал этот блестящий молодой экономист, выходец из крупной буржуазии, европеец в душе, сторонник „ослабления напряженности“ в политической жизни, чей семилетний президентский срок начался под лозунгом „изменения“, то есть модернизации? Вероятно, существует связь между энергичным началом нового президентства с его выраженно технократическим и парижским стилем – и погружением в утраченные и вновь обретенные глубины, куда так радостно устремились французы, – глубины, ко всеобщему удивлению вновь всплывшие на поверхность в 1980 году, который сам президент республики предложил объявить годом Наследия.

Это тем более вероятно, что избрание Жискар д’Эстена означало резкий разрыв с голлистской традицией во всех областях; в результате последствия наступления новой, постголлистской эры стали еще заметнее – таково второе существеннейшее явление. Эти многочисленные, весьма значительные и в то же время неявные последствия до сих пор не изучены в должной степени. В отношении реинтерпретации национального прошлого они проявились, если можно так выразиться, на коротких, средних и длинных волнах.

В краткосрочной перспективе смерть Освободителя в ноябре 1970 года тут же положила конец безраздельному господству в военной историографии „сопротивленческой“ версии, провозглашенной генералом де Голлем сразу после освобождения Парижа. Согласно этой версии, все французы, за исключением горстки предателей и недоумков, восстали против немецкой оккупации. Три факта называют обычно на одном дыхании как признаки возвращения мрачных воспоминаний о вишистской Франции, ставших со временем „прошлым, которое не проходит“: это возмущенная реакция объединений участников Сопротивления на помилование президентом Помпиду полиция Тувье (1971), фильм (запрещенный к показу) Марселя Офюльса „Горе и жалость“ (1972), где Франция представляла в далеко не героическом свете, и перевод на французский язык книги Роберта Пакстона „Франция Виши“ (1973), резко

Ce réenracinement lointain de l’imaginaire, il n’est d’ailleurs pas interdit de penser que l’a renforcé l’accession, précisément en 1974, de Valéry Giscard d’Estaing à la présidence de la République. Quel type de France profonde incarnait ce jeune et brillant économiste de la grande bourgeoisie, Européen de coeur, partisan d’une „décrispation“ de la vie politique, et qui annonçait son septennat sous le signe du „changement“, c’est-à-dire de la modernisation ? Il est probable que les débuts fringants de la nouvelle présidence, d’allure si délibérément technocratique et parisienne, ne sont pas étrangers à cette plongée dans les profondeurs perdues et retrouvées où les Français se sont allègrement engouffrés, et dont les remontées allaient apparaître en surface, à la surprise générale, en 1980, lors de l’année que le président de la République lui-même avait proposé de consacrer au Patrimoine.

D’autant que l’arrivée de Giscard d’Estaing, en marquant dans tous les domaines une nette rupture avec la tradition gaulliste, a certainement contribué à exalter les effets de l’après-de Gaulle, second phénomène de grande ampleur. Effets nombreux, aussi puissants qu’insidieux, loin encore d’avoir été explorés comme ils le mériteraient. Sur la réinterprétation du passé national, ils se sont traduits - pour les distinguer schématiquement - selon trois longueurs d’ondes.

À court terme, la mort du Libérateur, en novembre 1970, a immédiatement déclenché la fin du monopole de la version „résistantaliste“ de la guerre imposée dès la libération de Paris par le général de Gaulle, selon laquelle tous les Français, à l’exception d’une poignée de traîtres et d’égarés, se seraient dressés contre l’occupation allemande. Trois signes sont généralement rapprochés, qui marquent les débuts de la remontée du souvenir noir de la France vichyste devenue, avec le temps, „ce passé qui ne passe pas“: les réactions indignées des associations de Résistants à la grâce accordée par le président Pompidou au milicien Touvier (1971), le film (interdit de diffusion) de Marcel Ophüls, *Le Chagrin et la Pitié* (1972), qui présentait une France peu héroïque, et la traduction en français du livre de Robert Paxton, *La France de Vichy* (1973), qui tranchait avec l’historiographie officielle.

Nem tarthatjuk kizártnak, hogy ez a távoli múltban gyökerező képzelőerő segítette hozzá, pontosan 1974-ben, Valéry Giscard d’Estaing-t a köztársasági elnökséghez. Miféle rejtett paraszti Franciaországot testesített meg ez a fiatal és ragyogó képességekkel megáldott közgazdász, aki a nagypolgársághoz tartozott, lelke mélyéig európai volt, hirdetője a politikai élet „feszültségmenetítésének“, és aki a maga hétéves elnökségét a „változás“, azaz a modernizáció jegyében kezdte meg? Valószínű, hogy az új elnök friss lendülete, hangsúlyozottan technokrata és párizsi modora nem volt idegen az elvesztett és megtalált mélységekbe könnyedén alámerülő franciáktól; ám hogy közben mégis minden a felszínre került, az általános meglepetésre 1980-ban derült ki, abban az évben, amelyet a köztársasági elnök maga javasolt a kulturális örökség évének.

Annál is inkább, mert Giscard d’Estaing megjelenése, aki minden területen világos szakítást jelentett a gaullista hagyománnyal, bizonyára hozzájárult a de Gaulle-utániség következményei iránti lelkesedéshez – és ez volt a második nagy horderejű jelenség. A következmények számosak voltak, éppoly erőteljesek, mint amilyen alattomosak, és még korántsem tanulmányozták őket érdemük szerint. A nemzeti múlt újraértelmezésénél – a sematikus megkülönböztetés érdekében – három hullámot vehetünk számításba.

Rövid távon a „Felszabadító“ halála 1970 novemberében azonnal előidézte, hogy véget ért a háború „ellenálló“-értelmezésének monopóliuma, amelyet de Gaulle tábornok Párizs felszabadítását követően azonnal kikényszerített; eszerint minden francia, egy maroknyi áruló és megtévedt kivételével, felázadt a német megszállás ellen. Általában három jelét szokták említeni annak, hogy megkezdődött a Vichy-Franciaország sötét emlékének térhódítása: az ellenálló szervezetek felháborodott reagálása, amikor Pompidou elnök kegyelemben részesítette a milicista Touvier-t (1971); Marcel Ophüls (betiltott) filmje, a *Le Chagrin et la Pitié* (1972), amely a kevésbé hősiess Franciaországot mutatta be, és Robert Paxton könyve, a *La France de Vichy* (1973), amely szakított a hivatalos történetírással.

The second wave was longer. The post-de Gaulle period represented a return to a more distant and deeper past. The survival of the institutions of the Fifth Republic - though tailored for the General then adopted by François Mitterrand as soon as he came to power, though he had opposed them when in opposition - confirmed the suspicion that de Gaulle had won his historic gamble by restoring the balance among state institutions that the fall of the absolute monarchy had disrupted at the time the Revolution. It was a presentiment that François Furet, for example, conveyed in a famous sentence from his book *Penser la Révolution française* : „The French Revolution is over.“ By the same token, the last two centuries were reinserted into the long continuity of the nation-state. The entire monarchical past was reevaluated positively, and, contrary to all expectations, the improbable millennium of Hugues Capet in 1987, which preceded the fifteen hundredth anniversary of Clovis in 1996, was a popular success, based on the theme that France is a thousand years old!

Still more generally, the rise of nation’s last great figure to his zenith reinvigorated the entire pantheon. It was impossible not to make a connection between the exaltation of the „great man“ and the return of a historical biography, a flourishing genre in these years after long neglect, and a renewed sensibility of the French for „a certain idea of France“, not only for its history but also for its landscape, its cuisine, its fields, and its traditions. This sensibility accounted for the rapid rise of the extreme right and Jean-Marie Le Pen’s National Front. For the left, it meant that their concern for the nation had regained its legitimacy - a legitimacy which, thanks to the decline of the revolutionary idea, served to emphasise that Marxism had run aground.

The third phenomenon, less perceptible but perhaps of greater importance, contributed powerfully to the remodelling of the French attitudes

mit der offiziellen Geschichtsschreibung brach.

Längerfristig repräsentiert der Post-Gaullismus die Rückbesinnung auf eine tiefere Schicht der Vergangenheit. Die Institutionen der fünften Republik, von denen man zunächst geglaubt hatte, sie seien maßgeschneidert, ganz zugeschnitten auf den General, erwiesen sich als überlebensfähig, und als François Mitterand, ihr größter Gegner in der Opposition, sie, nachdem er an die Macht gekommen war, unverzüglich übernahm, bestätigte sich die Ahnung, dass de Gaulle seine historische Wette gewonnen hatte: die Institutionen, die durch den Sturz der absoluten Monarchie seit der Revolution ins Wanken gekommen waren, wieder ins Gleichgewicht zu bringen. François Furet etwa hat diese Ahnung 1978 in seinem Buch *Penser la Révolution française* in den berühmten Satz gefasst: „Die Französische Revolution ist beendet.“ Damit waren auch die beiden letzten Jahrhunderte wieder in die lange Dauer und die Kontinuität des Nationalstaats eingegliedert. Es begann eine positive Neubewertung der gesamten monarchischen Vergangenheit, und wider alle Erwartungen wurde der unwahrscheinliche tausendjährige Geburtstag Hugo Capets schon 1987 - ehe man 1996 Chlodwigs tausendfünfhundertsten Jahrestag beging - als ein regelrechtes Volksfest unter dem Motto gefeiert: Frankreich ist tausend Jahre alt!

Noch allgemeiner gesehen, hat die Erhebung der letzten großen Gestalt der französischen Nation auf den höchsten Gipfel ihres Ruhms Erfrischung für die ganze Galerie gebracht. Man kommt nicht umhin, die Wiederaufwertung des „großen Mannes“ in Zusammenhang mit der Rückkehr zur historischen Biographie zu bringen, einem Genre, das nach langer Ächtung in jüngster Zeit floriert. Man kommt auch nicht umhin, sie auf einer tieferen Ebene mit einem anderen Effekt zu verbinden: der neuen Sensibilität der Franzosen für „eine bestimmte Idee von Frankreich“, das heißt, nicht mehr nur für seine Geschichte, sondern auch für seine Landschaften, seine Küche, seine heimatlichen Böden und seine Traditionen. Aber so treffsicher diese neue Sensibilität den steilen Aufstieg der extremen Rechten und des Front National von Jean-Marie Le Pen erklären konnte, fand sie ihren Niederschlag als Rechtfertigung einer neuen Sorge um die Nation auch in der Linken - eine Tatsache, die gern benutzt wurde, um unter Preisgabe der revolutionären Idee auf das Scheitern des Marxismus zu verweisen.

Eben dies ist das dritte Phänomen - weniger greifbar, aber vielleicht noch bedeutsamer -, das entscheidend dazu beigetragen hat, dass die Fran-

расходившейся с официальной доктриной.

В долгосрочной перспективе постголлизм означал возрождение более глубокого пласта прошлого. Режим Пятой республики, казавшийся вначале скроенным по личной мерке Генерала, пережил своего создателя; а когда Франсуа Миттеран, в бытность свою в оппозиции всех горячее на него нападавший, придя к власти, тут же принял этот режим, подтвердилось предчувствие, что генерал де Голль выиграл свое историческое пари – восстановление равновесия институций, поколебленных падением абсолютной монархии со времен Революции. Это предчувствие Франсуа Фюре выразил в своей книге 1978 года „Постижение Французской революции“ знаменитой формулой: „Французская революция завершена“. Тем самым два последних века оказались заново встроены в долгое непрерывное существование государства-нации. Наметилась позитивная переоценка всего монархического прошлого, и недоказуемое тысячелетие Гуго Капета в 1987 году (так же, как в 1996 году 1500-летие Хлодвига) прошло, против всякого ожидания, с огромным всенародным успехом под лозунгом: тысяча лет Франции!

В еще более общей перспективе, уход последнего героя нации на вершины бессмертия оживил интерес ко всей их галерее. Возобновившееся преклонение перед „великим человеком“, несомненно, повлияло на новый расцвет исторической биографии после долгого остракизма, пережитого этим жанром. На еще более глубинном уровне он обострил восприимчивость французов к „определенному представлению о Франции“: не только к ее истории, но и к ее пейзажам и кухне, ее различным регионам и традициям. Этой обостренной восприимчивостью можно объяснить резко возросшую популярность крайне правых и Национального фронта Жана-Мари Ле Пена. Но она проявилась и у левых, вернувшихся отныне к озабоченности судьбами нации – реальности, о которую разбился марксизм, как охотно подчеркивали сторонники тезиса об исчерпанности революционной идеи.

Таково третье явление, труднее уловимое, но от этого не менее важное и внесшее существенный вклад в реинтерпретацию

À plus long terme, le post-gaullisme a représenté la reprise d’un passé plus profond. Au vu de la survie des institutions de la cinquième République, que l’on avait d’abord cru taillées sur mesure pour le Général, et quand François Mitterrand, leur plus grand adversaire quand il était dans l’opposition, les a adoptées sitôt son arrivée au pouvoir, le presentiment s’est confirmé que le général de Gaulle avait gagné son pari historique, le rééquilibrage des institutions que la chute de la monarchie absolue avait altérées depuis la Révolution. Un pressentiment que François Furet, par exemple, traduisait en 1978 par la fameuse formule de son livre *Penser la Révolution française* : „La Révolution française est terminée.“ Du même coup, c’était les deux siècles derniers qui se trouvaient réinsérés dans la longue durée et la continuité de l’État-nation. Une réévaluation positive s’amorçait de tout le passé monarchique et, contre toute attente, l’improbable millénaire d’Hugues Capet, en 1987, avant le quinze centième anniversaire de Clovis, en 1996, allait se révéler un succès populaire sur le thème : la France a mille ans!

Plus généralement encore, la montée au zénith de la dernière des grandes figures de la nation a valu rafraîchissement de la galerie tout entière. L’on ne peut pas ne pas mettre en rapport la revalorisation du „grand homme“ avec le retour à la biographie historique, genre florissant ces dernières années après un long ostracisme ; et plus profondément encore, avec une sensibilité renouvelée des Français à „une certaine idée de la France“: non plus seulement son histoire, mais ses paysages, sa cuisine, ses terroirs et ses traditions. Une sensibilité qui expliquait à coup sûr la montée en flèche de l’extrême droite et du Front national de Jean-Marie Le Pen, mais qui s’exprimait aussi à gauche par une relégitimation du souci de la Nation, réalité sur laquelle on se plaisait à souligner, à la faveur du déclin de l’idée révolutionnaire, que le marxisme avait échoué.

C’est là le troisième phénomène, moins saisissable, mais d’importance peut-être plus grande encore, qui a puissamment contribué à remode-

Hosszabb távon a posztgaullizmus a múlt mélyebb megismerését képviselte. Az ötödik köztársaság intézményeinek túlélését látva – ezekről kezdetben azt hitték, a Tábornok személyére voltak szabva, ám François Mitterrand, aki ellenzékéből még a legnagyobb ellensége volt ezeknek, mihe-lyt hatalomra került, átvette őket –, igazolódott az az előérzet, hogy de Gaulle tábornok megnyerte történelmi fogadását, azoknak az intézményeknek a kiegyensúlyozását, amelyeket az abszolút monarchia bukása a forradalomtól kezdődően megrontott. Arról az előéztetről van szó, amelyet François Furet 1978-ban, Gondoljuk újra a francia forradalmat című könyvében ezzel a híres mondat- tal fogalmazott meg: „A francia forradalom véget ért.“ Az utolsó két évszázad is simán beilleszkedett a nemzetállam hosszú távú és kontinuus történetébe. Az egész monarchikus múlt pozitív értelmű újraértékelése vette kezdetét. Capet Hugó valószerűtlen ezeréves évfordulója 1987-ben, majd Chlodvig ezerötyszázadik születésnapja 1996-ban minden várakozással ellentétben nagy közönség-sikernek bizonyult, méghozzá ennek a jelszónak a jegyében: Franciaország ezeréves!

Még ennél is általánosabban: amikor a nemzet nagy alakjainak utolsó figurája felemelkedett a csúcsra, ez az egész arcképcsarnokba új életet lehel- t. Lehetetlen nem kapcsolatba hozni a „nagy ember“ újraértékelését a történelmi életrajzok újbóli megjelenésével: a műfaj, hosszú száműzetés után, felvirágzott az utóbbi években; de ugyanerről szól a franciák megújult érzékenysége „egy sajátos Franciaország-kép iránt“: nemcsak az ország történelméről van itt szó, hanem a tájairól, a ko- nyhájáról, a borvidégeiről és a hagyományairól. Minden bizonnyal ez az érzékenység magyarázza a szélsőjobboldal és Jean-Marie Le Pen Nemzeti Frontja nyílegyenes emelkedését, de a baloldalon ugyanez fejeződik ki abban, hogy gondot fordítanak a nemzet újralegitimálására, miközben szívesen hangsúlyozzák a forradalmi eszme hanyatlásának oltalma alatt, hogy a marxizmus megbukott.

És ez a harmadik, kevésbé megragadható jelen- ség, de a súlya talán ennek a legnagyobb, mert jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a franciák

toward their own past. The major events of those years included the intellectual collapse of Marxism; the falling of the Soviet Union into total disrepute; the rapid decline of the Communist party, which just a few years before was still mobilising about a quarter of the electorate; and the eclipse of the party’s influence on most of the French intelligentsia. To complete the picture, the year 1975 saw the enormous success of the French translation of Alexander Solzhenitsyn’s Gulag Archipelago . Here too the phenomenon extended well beyond national boundaries, but it was highlighted by the existence of a strong Communist party that was still profoundly Stalinist. In a country like France, the home, the mother of revolutions since 1789, the end of the revolutionary idea, which had been the most potent vector directing historical times toward the future, could only lead to a rapid transformation in feelings about the past. In a concept of time organised around revolutions, it was clear what had to be retained from the past in order to prepare the future. It was clear as well what parts must be suppressed, forgotten, and destroyed if need be. Historical time of the revolutionary type is informed by the desire for rupture. The devaluation of the notion of rupture that accompanied the decline of the revolutionary idea restored legitimacy to the idea of tradition. Not a tradition of which we would be the heirs and sustainers (as in the revolutionary mode), but a tradition from which we would be forever separated, one that would thereby become precious, mysterious, and imbued with an uncertain meaning, which was our task to recover. The meteoric rise of the cult of national heritage has no other source. Its secret? The disappearance of historical time oriented by the revolutionary idea restored to the past its freedom, its indetermination, its stature-both material and immaterial.

Together, these three phenomena, not the only ones but surely the most powerful, were soon promoting the idea of a national „memory“. Though the idea dates back only about thirty years, it has grown with embellishment. This „memorialist“ trend, for which I have suggested the name „the age of commemoration“, is so widespread, so deep-seated and all-powerful, that it may be worthwhile – at the risk of confining oneself to generalisations

zosen eine andere Haltung gegenüber ihrer eigenen Vergangenheit eingenommen haben. Der intellektuelle Zusammenbruch des Marxismus, die radikale Diskreditierung der Sowjetunion, der rapide Niedergang der Kommunistischen Partei, die einige Jahre zuvor noch bis zu einem Viertel der Wählerschaft mobilisieren konnte, und der Verlust ihrer Ausstrahlung auf einen großen Teil der französischen Intelligentsia sind die wichtigsten Ereignisse dieser Zeit. Um das Bild abzurunden, sei 1975 noch als das Jahr erwähnt, in dem die französische Übersetzung des Archipel Gulag von Alexander Solschenizyn einen riesigen Erfolg erlebte. Auch dieses Phänomen geht weit über den nationalen Rahmen hinaus, doch die Existenz einer starken und von Grund auf stalinisierten Kommunistischen Partei hat ihm besondere Prägnanz verliehen. In einem Land wie Frankreich, das seit 1789 das Vaterland der Revolutionen war, musste das Ende der revolutionären Idee, des mächtigsten Vektors für die Orientierung der historischen Zeit auf die Zukunft, zwangsläufig eine rasche Veränderung des Gefühls für die Vergangenheit bewirken. Beim Zeitbegriff des revolutionären Typus weiß man, was man von der Vergangenheit bewahren muss, um die Zukunft vorzubereiten; und man weiß auch, was man von ihr unterdrücken, vergessen, ja gegebenenfalls zerstören muss. Der historischen Zeit wohnt ein Wille zum Bruch inne. Durch die Abwertung der Idee des Bruchs hat die Idee der Tradition ihre Legitimität zurückgewonnen. Dabei geht es nicht um eine Tradition, deren Erben und Fortsetzer wir wären, sondern um eine solche, von der wir auf immer getrennt sind, und die eben darum kostbar und geheimnisvoll anmutet, mit einem ungewissen Sinn begabt, den wir zu suchen und ihr wiederzugeben hätten. Der in diesen Jahren plötzlich aufgeblühte Kult um das Erbe der Nation hat keinen anderen Grund. Sein Geheimnis liegt darin, dass das Verschwinden der von der revolutionären Idee gelenkten historischen Zeit der Vergangenheit ihre Freiheit, ihre Unbestimmtheit, ihr materielles wie immaterielles Gewicht für die Gegenwart zurückgegeben hat.

Die genannten drei großen Phänomene – die aktivsten und die wichtigsten vielleicht, aber bei weitem nicht die einzigen – haben in der Mitte der 70er Jahre einen gemeinsamen Resonanzboden gefunden und die Idee eines nationalen „Gedächtnisses“ hervorgebracht. Eine neue Idee also, kaum dreißig Jahre alt, aber mittlerweile prächtig gediehen. Diese Bewegung, die dem Gedächtnis einen neuen Platz einräumt und die ich vorgeschlagen

franzuзами собственного прошлого. Идейный крах марксизма, коренная дискредитация Советского Союза, быстрый упадок коммунистической партии, которая еще несколькими годами ранее имела на своей стороне около четверти голосов избирателей, утрата обаяния, которым обладали коммунисты для значительной части французской интеллигенции, – таковы важнейшие факты этих лет. В довершение картины, 1975 год – еще и год грандиозного успеха французского перевода „Архипелага ГУЛАГ“ Александра Солженицына. Эта книга произвела громадное впечатление далеко не только во Франции, но здесь наличие насквозь пропитанной сталинизмом коммунистической партии делало его особенно острым. Во Франции, которая с 1789 года была родиной революций, конец революционной идеи, мощного вектора, указывавшего направление исторического времени в будущее, неизбежно повлек за собой быстрое изменение восприятия прошлого. При революционной модели времени представляется известным, что из прошлого нужно сохранить, чтобы подготовить будущее. Известно также, что нужно отменить, что забыть, а при необходимости и насильственно уничтожить. В понятии исторического времени заключена в этом случае воля к разрыву с прошлым. Отрицательное отношение к такому разрыву реабилитировало идею традиции. Притом не традиции, для которой мы являемся наследниками и продолжателями, а традиции, от которой мы на самом деле навсегда оторваны и которая именно поэтому стала драгоценной, таинственной, исполненной неясного, вызывающего к истолкованию смысла. Культ наследия в те же годы возник и мгновенно расцвел по той же самой причине. В этом весь секрет: исчезновение исторического времени, направлявшегося революционной идеей, вернуло прошлому свободу, неопределенность, весомое присутствие в настоящем – как материальное, так и нематериальное

Эти три явления прежде всего, хотя далеко не только они, неожиданно войдя в резонанс, породили идею национальной „памяти“. Эта идея совсем молода, ей всего лет тридцать, но она неустанно растет и расцветает. „Мемориальная эпоха“ – так я предложил назвать это движение памяти, настолько общее, глубокое и мощное, что стоит, вероятно, задаться вопросом о его причинах, даже

ler l’attitude des Français à l’égard de leur propre passé. L’effondrement intellectuel du marxisme, le discrédit radical de l’Union soviétique, le déclin rapide du parti communiste qui mobilisait encore quelques années auparavant jusqu’au quart du corps électoral, la chute de son rayonnement sur une grande partie de l’intelligentsia française sont des faits majeurs de ces années-là. Pour compléter le tableau, 1975 est encore l’année qui voit l’énorme succès de la traduction de l’Archipel du Goulag, d’Alexandre Soljénitsyne. Ici aussi, le phénomène dépasse de beaucoup le cadre national, mais l’existence d’un parti communiste fort et profondément stalinisé lui a donné un relief intense. Dans un pays comme la France, la patrie des révolutions depuis 1789, la fin de l’idée révolutionnaire, qui avait été le plus puissant vecteur de l’orientation du temps historique vers l’avenir, ne pouvait qu’entraîner une rapide transformation du sentiment du passé. Dans une conception du temps de type révolutionnaire, on sait ce qu’il faut retenir du passé pour préparer l’avenir ; on sait aussi ce qu’il faut en supprimer, en oublier, en détruire au besoin. Le temps historique est habité par une volonté de rupture. La dévalorisation d’une idée de la rupture a redonné une légitimité à l’idée de la tradition. Non une tradition dont nous serions les héritiers et les continuateurs, mais une tradition dont nous serions en fait à jamais séparés, et devenue, de ce fait, précieuse, mystérieuse, douée d’un sens incertain qu’il nous appartenait de lui retrouver. La montée en flèche du culte du patrimoine en ces mêmes années n’a pas d’autre raison. C’est là son secret : la disparition d’un temps historique orienté par l’idée révolutionnaire a rendu le passé à sa liberté, à son indétermination, à son poids de présence, matériel comme immatériel.

Ces trois grands phénomènes, les plus actifs et les premiers peut-être, mais loin d’être les seuls, sont entrés soudain en résonance pour promouvoir l’idée d’une „ mémoire „ nationale. Une idée neuve et qui ne date donc que d’une trentaine d’années, mais qui n’a fait, depuis, que croître et embellir. Ce mouvement de la mémoire, que j’ai proposé d’appeler „l’ère de la commémoration“ est si général, si profond, si puissant, qu’il vaut peut-

újraalakítsák a viszonyukat a saját múltjukhoz. A marxizmus intellektuális összeomlása, a Szovjetunió radikális hitelvesztése, annak a kommunista pártnak a gyors hanyatlása, amely alig néhány évvel korábban még a választók egynegyedét tudta mozgósítani, befolyásának elvesztése a francia értelmiség nagy részénél – ezek a szóban forgó évek legjelentősebb fejleményei. Az összképhez tartozik, hogy 1975-ben még hatalmas siker volt Alexander Solzsenyicin könyvének, a Gulág-szigetcsoporthoz a fordítása. A jelenség ez esetben is messze túllépi a nemzet kereteit, de az erős és mélyen sztalínista kommunista párt léte erőteljes hangsúlyt adott neki Franciaországban. Egy ilyen országban, amely 1789 óta a forradalom hazája volt, a forradalmi eszme vége, amely korábban a történelmi idők és a jövő közt a legerősebb orientációs erő volt, szükségképpen csak a múlt iránti érzelmek gyors átalakulását hozhatta magával. A forradalmi típusú időfogalomban tudjuk, mit kell megtartani a múltból, hogy előkészíthessük a jövőt; azt is tudjuk, mit kell eltörölni, elfelejteni belőle, szükség szerint lerombolni. A történelmi időt a szakítás szándéka uralja. A szakítás gondolatának elértéktelenedése adta vissza a hagyomány gondolatának legitimitását. Nem arról a hagyományról van szó, amelynek mi vagyunk az örökösei és folytatói, hanem arról, amelytől valójában sohasem szakadtunk el, és már pusztán ennél fogva is értékessé, titokzatossá vált, s amelynek bizonytalan tartalmát nekünk maguknak kell felfedeznünk. A kulturális örökség kultusza rohamosan terjedt ezekben az években, és ennek nincs más magyarázata. Ez a titka: a forradalmi gondolat által vezérelt történelmi idő eltűnése visszaadta a múltnak a maga szabadságát, bizonytalanságát, jelenbeli súlyát, anyagi és szellemi értelemben egyaránt.

Ez a három fontos jelenség – amelyek nem kizárólagosak, de a leghatásosabbak és talán a legelső is – váratlanul összekapcsolódott, és megteremtette a nemzeti „emlékezet“ gondolatát. Új gondolatról van szó, amely nem régebbi, mint harmincéves, de azóta is egyfolytában növekszik és gazdagodik. Az emlékezetmozgalom, amelyre én a „megemlékezés korszaka“ elnevezést javasoltam, olyan általános, olyan mély és olyan erőteljes, hogy

or trivialities - trying to understand the reasons for it. This upsurge in memory intersects, its seems to me, with two major historical phenomena which have marked the age, one temporal and one social. It is these two phenomena that I would like to underline and present for discussion today.

The first concerns what is usually referred to as the „acceleration of history“. This notion, first put forward by Daniel Halévy, essentially means that the most continuous or permanent feature of the modern world is no longer continuity or permanence but change. And increasingly rapid change, an accelerated precipitation of all things into an ever more swiftly retreating past. We must take the measure of this change for the way in which memory is organised. It is of crucial importance, for it has shattered the unity of historical time, that fine, straightforward linearity which traditionally bound the present and the future to the past.

In effect, it was the way in which a society, nation, group or family envisaged its future that traditionally determined what it needed to remember of the past to prepare that future; and this in turn gave meaning to the present, which was merely a link between the two. Broadly speaking, the future could be interpreted in one of three ways, which themselves determined the image people had of the past. It could be envisaged as a form of restoration of the past, a form of progress or a form of revolution. Today, we have discarded these three ways of interpreting the past, which made it possible to organise a „history“. We are utterly uncertain as to what form the future will take. And because of this uncertainty, the present - which, for this very reason no doubt, now has a battery of technical means at its disposal for preserving the past - puts us under an obligation to remember. We do not know what our descendants will need to know about ourselves in order to understand their own lives. And this inability to anticipate the future puts us under an obligation to stockpile, as it were, in a pious and somewhat indiscriminate fashion, any visible trace or material sign that might eventually testify to what we are or what we will have become. In other words, it is the end of any kind of teleology of history - the end of a

habe, als „Epoche des Gedenkens“ zu bezeichnen, ist so allgemein, so tiefgreifend, so mächtig, dass es sich lohnt - selbst auf die Gefahr hin, über Allgemeinheiten oder Trivialitäten nicht hinauszukommen -, nach ihren Ursachen zu fragen. Wie mir scheint, erfolgt die Konjunktur des Gedächtnisses am Schnittpunkt zweier großer historischer Phänomene, die der Epoche ihr Gepräge geben: einem zeitlichen und einem gesellschaftlichen Phänomen. Sie sind es, mit denen ich mich hier befassen und die ich zur Diskussion stellen will.

Das erste Phänomen hat mit der sogenannten „Beschleunigung der Geschichte“ zu tun. Diese von Daniel Halévy aufgebrachte Formulierung bedeutet, dass das Kontinuierlichste und Dauerhafteste nicht mehr in der Dauerhaftigkeit und der Kontinuität besteht, sondern in der Veränderung: einer Veränderung, die immer mehr Tempo gewinnt, die mit zunehmender Beschleunigung alle Dinge in eine immer schneller sich entfernende Vergangenheit befördert. Man muss sich darüber klar werden, was dieser Umbruch bedeutet. Er ist entscheidend für die Organisation des Gedächtnisses. Wie ein Sprengsatz hat er die Einheit der historischen Zeit zerstört, die schöne und schlichte Linearität, die die Gegenwart und die Zukunft mit der Vergangenheit verband.

Bis dahin war in der Tat die Vorstellung, die sich eine beliebige Gemeinschaft - ob Nation, Gruppe oder Familie - von ihrer Zukunft machte, maßgeblich für das gewesen, was sie zur Vorbereitung dieser Zukunft von der Vergangenheit bewahren musste, und was so der Gegenwart, die nur als Bindeglied erschien, ihren Sinn verlieh. Etwas schematisch ausgedrückt, gab es drei Muster, in denen sich die Zukunft denken ließ und die ihrerseits das Gesicht der Vergangenheit bestimmten: Man konnte sich die Zukunft als eine Art Wiederherstellung der Vergangenheit, als eine Art Fortschritt oder als eine Art Revolution vorstellen. Heute erwarten wir uns nichts mehr von diesen drei Erklärungsschemata, die es erlaubten, die „Geschichte“ auf je verschiedene Weise zu organisieren. Absolute Ungewissheit lastet nun auf dem, was die Zukunft sein wird. Und eben diese Ungewissheit macht es der Gegenwart - die über nie dagewesene technische Aufbewahrungsmöglichkeiten verfügt - zur Pflicht, sich zu erinnern. Wir haben keine Ahnung, was unsere Nachkommen einmal von uns werden wissen müssen, um sich selbst zu verstehen. Dank unserer Unfähigkeit zur Antizipation der Zukunft sind wir darauf angewiesen, recht undifferenziert, aber gewissenhaft alle sichtbaren Spuren und materiellen Zeichen

если мы сумеем назвать лишь самые общие и очевидные. Мировое господство памяти возникает, мне кажется, на стыке двух крупных исторических явлений, характерных для современной эпохи. Первый феномен касается времени, второй — общества. Остановлюсь на них подробнее.

Первый феномен связан с тем, что сейчас принято называть „ускорением истории“. Эта формула, предложенная Даниэлем Галеви, означает, что наиболее постоянны и устойчивы теперь не постоянство и устойчивость, а изменение. Причем изменение все более быстрое, ускоренное выталкивание во все быстрее удаляющееся прошлое. Нужно осознать, что означает этот переворот для организации памяти. Он имеет первостепенное значение. Этот переворот разрушил единство исторического времени, красивую прямую линию, соединявшую прошлое с настоящим и будущим.

В самом деле, представление, которое любая нация, группа, семья имела о своем будущем, диктовало ей, что она должна удерживать из прошлого, чтобы подготовить это будущее; именно в этом заключался смысл настоящего, бывшего лишь связующей нитью. Несколько упрощая, можно сказать, что было три модели представления о будущем, которые, в свою очередь, определяли лицо прошлого. Будущее представляли как реставрацию прошлого, как прогрессиликакреволюцию.Сегодняэтэтихтрех интерпретационных моделей, позволявших так или иначе организовать „историю“, отказались. Над будущим нависла отныне абсолютная неопределенность. И эта неопределенность ставит перед настоящим — которое обладает небывалыми техническими возможностями сохранения — обязательство помнить. Мы не знаем, что нужно будет знать о нас нашим потомкам, чтобы разобраться в самих себе. И эта невозможность предвидеть будущее, в свою очередь, ставит перед нами обязательство благоговейно и неразборчиво собирать любые видимые знаки и материальные следы, которым предстоит (может быть) стать свидетельствами того, что мы есть или чем мы были. Иначе говоря, именно конец всякой телеологии истории —

être la peine de s’interroger -, même au risque d’en rester aux généralités ou aux trivialités-, sur ses raisons. L’avènement de la mémoire est au croisement, me semble-t-il, de deux grands phénomènes historiques qui donnent leur marque à l’époque : un phénomène temporel et un phénomène social. C’est sur eux que je voudrais insister et que je voudrais soumettre ici à la discussion.

Le premier tient à ce qu’il est convenu d’appeler „l’accélération de l’histoire“. La formule, lancée par Daniel Halévy, signifie en clair que le phénomène le plus continu et permanent n’est plus la permanence et la continuité, mais le changement. Et un changement de plus en plus rapide, le basculement accéléré de toute chose dans un passé qui s’éloigne de plus en plus vite. Il faut prendre la mesure de ce renversement pour l’organisation de la mémoire. Elles sont capitales. Ce renversement a brisé l’unité du temps historique, la belle et simple linéarité, qui unissait au passé le présent et l’avenir.

C’était en effet l’idée qu’une société quelconque, nation, groupe, famille se faisait de son avenir qui lui dictait ce qu’elle devait retenir du passé pour préparer cet avenir et qui donnait ainsi son sens au présent, qui n’était qu’un trait d’union. Pour dire les choses un peu schématiquement, l’avenir pouvait se déchiffrer selon trois figures, qui commandaient elles-mêmes le visage du passé. On pouvait imaginer l’avenir comme une forme de restauration du passé, comme une forme de progrès, ou comme une forme de révolution. On est revenu aujourd’hui de ces trois schémas d’intelligibilité qui permettaient l’organisation d’une „histoire“. Une incertitude absolue pèse désormais sur ce que sera l’avenir. Et cette incertitude fait au présent - qui dispose, précisément, de moyens techniques de conservation sans précédent - une obligation de se souvenir. Nous ne savons pas ce que nos descendants auront besoin de savoir de nous pour se comprendre eux-mêmes. Et cette incapacité d’anticipation de l’avenir nous fait en retour une obligation d’accumuler religieusement, d’une manière un peu indifférenciée, toutes les traces visibles et tous les signes matériels qui témoigneront (peut-être) de ce que nous sommes ou auront été. En d’autres termes, c’est la fin de toute espèce de téléologie de l’histoire - la fin d’une histoire dont

talán érdemes elgondolkoznunk az okairól – még akkor is, ha netán általánosságoknál és közhelyeknél nem jutunk többre. Úgy látom, hogy az emlékezet korszakának diadala két olyan nagy történelmi jelenség eredőjeként értelmezhető, amely rajta hagyta nyomát ezen a korszakon: egy időbeli és egy társadalmi jelenségről van szó. Ezeket szeretném kiemelni, és vitát kezdeményezni róluk.

Az elsőt talán helyes lenne „a történelem felgyorsulásának“ nevezni. A megnevezésnek, amely Daniel Halévytől származik, világos az értelme: a leginkább kontinuus és állandó jelenség már nem az állandóság és a kontinuitás, hanem a változás. És a változás egyre gyorsul, egyre gyorsabban billen ki eredeti helyéből a múlt összes eleme, miközben maga a múlt egyre erőteljesebben távolodik. Az emlékezet megszervezése érdekében fel kell mérni ezt a fordulatot, amely megtörte a történelmi idő egységét, a szép és egyszerű linearitást, amely a jelent és a jövőt a múlttal egyesítette.

Minden társadalom, nemzet, csoport, család kialakít magának egy képet a jövőjéről, és ez a kép diktálja neki, mit tartson meg a múltból, hogy előkészíthesse az eltervezett jövőt, amely így az eddig csak összekötő kapocsként működő jelennek is saját értelmet ad. Némileg sematikusán megfogalmazva: a jövőt három alakban lehet megkonstruálni, s ezek a múlt arcáról kialakított képet is uralják. Elképzelhetjük a jövőt, mint a múlt restaurálásának formáját, mint a haladás egyik formáját és mint a forradalom egyik formáját. Ma ennek a három olvasati sémának a felülvizsgálata folyik, hogy újra megszervezhető legyen egyfajta „történelem“. Vagyis teljes a bizonytalanság atekintetben, hogy milyen lesz a jövő. És ez a bizonytalanság arra kényszeríti a jelent – amely ráadásul a megőrzés korábban elképzelhetetlen technikáival rendelkezik –, hogy emlékezzen. Nem tudjuk, hogy utódainknak miféle tudásra lesz szükségük rólunk ahhoz, hogy megértsék önmagukat. A jövő anticipálására való képtelenségünk viszont azt a kényszert szabja ránk, hogy áhítatosan gyűjtögessük, némileg differenciálatlanul, azokat a látható nyomokat és materiális jeleket, amelyek egykor (talán) majd tanúsíthatják, kik vagyunk vagy kik lehettünk. Más szavakkal, itt a vége a történelem mindenféle teleologikus értelmezésének – vége annak a történelemnek, amely-

history whose end is known – that places on the present this urgent „duty to remember“ (devoir de mémoire) that is so much talked about. Unlike my friend Paul Ricoeur, who keeps his distance from this hackneyed phrase, preferring that of „effort to remember“ (travail de mémoire), I am willing to accept the term, provided it is understood in a much broader sense than is usually attributed to it, a sense more mechanical, material and heritage-based than moral, and linked, not to the idea of „debt“ but of „loss“, which is a very different matter.

For the other effect of this „acceleration of history“, symmetrical whith that of the future, is to abruptly distance us from the past – we are cut off from it. It has become what an English demographic historian has famously described as „the world we have lost“. We no longer inhabit that past, we only commune with it through vestiges – vestiges, moreover, which have become mysterious to us and which would do well to question, since they hold the key to our „identity“, to who we are. We are no longer on very good terms with the past. We can only recover it by reconstructing it in monumental detail with the aid of documents and archives; in other words, what we today call „memory“ – a form of memory that is itself a reconstruction – is simply what was called „history“ in the past. We are dealing here with a radical and dangerous shift in the meaning of words, a shift itself characteristic of the spirit of the age. „Memory“ has taken on a meaning so broad and all-inclusive that it tends to be used purely and simply as a substitute for „history“ and to put the study of history at the service of memory.

The „acceleration of history“, then, has two effects on memory:

– on the one hand, it leads to a kind of stockpiling, bound up with this feeling of loss and responsible for the exaggerated importance now attached to memory and the proliferation of institutions and instruments that relate to it: museums, archives, libraries, collections, digitalized inventories, data-banks, chronologies, and so forth;

zu sammeln, die (vielleicht) einmal davon zeugen werden, was wir sind oder gewesen sein werden. In anderen Worten, es ist das Ende jeder Art von Geschichtsteleologie – das Ende einer Geschichte, deren Ende man kennt –, welches der Gegenwart jene unabweisliche „Pflicht zur Erinnerung“ aufbürdet, von der so viel die Rede ist. Im Unterschied zu Paul Ricoeur, der sich von dieser abgedroschenen Formel distanziert und ihr den Ausdruck „Erinnerungsarbeit“ vorzieht, bin ich bereit, sie zu akzeptieren, allerdings unter der Bedingung, ihr einen sehr viel umfassenderen Sinn zu geben als den, der ihr gewöhnlich verliehen wird: einen Sinn, der viel weiter gespannt, viel mechanischer, materieller, patrimonialer ist als die gängige moralische Bedeutung. Einen Sinn, der sich nicht mit Schuld verbindet, sondern mit Verlust, was etwas ganz anderes ist.

Die „Beschleunigung der Geschichte“ lässt nämlich unerbittlich, entsprechend ihren Auswirkungen auf die Zukunft, die ganze Vergangenheit entrücken, so dass wir von ihr abgeschnitten sind. Sie ist für uns verloren, „the world we have lost“, um den berühmten Ausspruch eines englischen Bevölkerungshistorikers zu gebrauchen. Eine Welt, in der wir nicht mehr leben, die sich uns nur noch über Spuren mitteilt – Spuren, die übrigens rätselhaft geworden sind und die wir befragen müssen, da sie eben das Geheimnis dessen bergen, was wir sind, unsere „Identität“. Wir sind nicht mehr auf gleicher Höhe mit der Vergangenheit. Um sie wiederzufinden, sind wir auf Rekonstruktionsversuche anhand von Quellen, Archiven oder Monumenten angewiesen, und dieses Vorgehen führt dazu, dass der Begriff „Gedächtnis“, der selbst eine konstruierte Erinnerung bezeichnet, heute für das gleiche verwendet wird, was man früher einfach „Geschichte“ nannte. Auch in einer solchen tiefen und gefährlichen Sinnverkehrung drückt sich der Geist der Epoche aus. Das Wort „Gedächtnis“ hat eine so allgemeine, so übergreifende Bedeutung angenommen, dass es das Wort „Geschichte“ schlicht und einfach zu ersetzen und die praktizierte Geschichte in den Dienst der Erinnerung zu stellen droht.

Die „Beschleunigung der Geschichte“ hat also zwei Wirkungen, die das Gedächtnis betreffen:

– zum einen den Effekt der Akkumulation, der mit dem Verlustgefühl zusammenhängt und verantwortlich ist für die Aufblähung der Gedächtnisfunktion, für die Hypertrophie der Institutionen und Hilfsmittel der Erinnerung: Museen, Archive, Bibliotheken, Sammlungen, Digitalisierung der Bestände, Datenbanken, Chronologien usw.;

конец истории с известным концом – возложил на настоящее тот „долг памяти“, о котором нам без конца твердят. В отличие от Поля Рикёра, который отказывается употреблять это избитое выражение и предпочитает ему выражение „работа памяти“, я лично готов его принять, но только при условии придания ему гораздо более широкого смысла, чем тот, в котором оно обычно употребляется: смысла, связанного с материальным, механическим представлением о наследовании, а не с моралью, с утратой, а не с уплатой, между которыми существует огромная разница.

Ведь „ускорение истории“ не только делает непредставимым будущее, оно симметрично отодвигает и прошлое – мы от него отрезаны. Теперь оно, по знаменитой формуле английского историка и демографа, „мир, который мы потеряли“ („The world we have lost“). Мы больше не живем в нем, оно говорит с нами лишь через оставленные им следы – загадочные следы, смысла которых мы должны допытываться, потому что в них скрывается секрет того, что мы есть, нашей „идентичности“. У нас нет больше общей почвы с прошлым. Мы можем обрести его лишь через реконструкцию – с помощью документов, архивов, памятников. Эта операция превращает „память“ – тоже конструируемую – в модное имя для того, что прежде называли просто „историей“. В этой глубокой и опасной инверсии смысла тоже проявляется дух времени. Слово „память“ получило такой общий и экстенсивный смысл, что имеет тенденцию вообще попросту вытеснить слово „история“ и поставить занятия историей на службу памяти.

Итак, „ускорение истории“ воздействует на память в двух отношениях:

– во-первых, создавая эффект „аккумуляции“, связанный с ощущением утраты; он проявляется как раздувание функции памяти и как гипертрофия учреждений и орудий памяти: музеев, архивов, библиотек, коллекций, компьютерных каталогов, банков данных, хронологий и прочего;

on connaît la fin – qui charge le présent de cet impérieux „devoir de mémoire“ dont on nous parle tant. À la différence de notre ami Paul Ricoeur, qui prend ses distances avec cette formule éculée et lui préfère l'expression „travail de mémoire“, je l'accepte pour ma part, mais à condition de lui donner un sens beaucoup plus général que celui qui lui est généralement accordé : un sens beaucoup plus dilaté, mécanique, matériel, patrimonial que le sens moral habituel. Un sens qui n'est pas lié à la dette, mais à la perte, ce qui est tout différent.

Car cette „accélération de l'histoire „ a pour effet brutal, symétrique de l'avenir, de mettre tout le passé à distance, – nous en sommes coupés. Il est, selon la formule célèbre d'un historien démographe anglais, „The world we have lost“. Nous ne l'habitons plus, il ne nous parle que par traces interposées, des traces d'ailleurs devenues mystérieuses et que nous devons interroger, puisqu'elles détiennent précisément le secret de ce que nous sommes, notre „identité“. Nous ne sommes plus de plain-pied avec ce passé. Nous ne pouvons le retrouver que par une opération de reconstruction documentaire, archivistique, monumentale, qui fait de la „mémoire“ – une mémoire elle-même construite –, le nom actuel de ce que l'on appelait au trefois simplement „histoire“. Il y a là un très profond et dangereux renversement du sens des mots qui exprime, lui aussi, l'esprit de l'époque. „Mémoire“ a pris un sens si général et si envahissant qu'il tend à remplacer purement et simplement le mot „histoire“, et à mettre la pratique de l'histoire au service de la mémoire.

Ainsi „l'accélération de l'histoire“ a-t-elle pour me résumer deux effets de mémoire:

– d'une part un effet d'accumulation, lié au sentiment de la perte et qui est responsable du gonflement de la fonction de mémoire, de l'hypertrophie des institutions et des instruments de mémoire : musées, archives, bibliothèques, collections, numérisation des stocks, banques de données, chronologies etc.

nek ismerjük a végét –, s ez terheli meg a jelent az „emlékezés kötelességének“ parancsával, amelyről oly sokat hallunk már. Paul Ricoeur barátunkkal ellentétben, aki hangsúlyozottan távolságtartó ezzel az elkoptatott megfogalmazással szemben, és inkább az „emlékezetmunka“ kifejezést kedveli, én a magam részéről elfogadom, azzal a feltétellel, hogy sokkal szélesebb értelmet adunk neki a szokásosnál: sokkal tágabb, mechanikusabb, materialisabb, az örökséghez jobban kötődő értelmet, mint a szokásos morális értelem. Olyan értelmet, amely nem az adóssághoz, hanem a veszteséghez kapcsolódik, a kettő ugyanis teljesen különböző.

A „történelem felgyorsulásának“ ugyanis van egy brutális következménye a jövőre nézve is, mégpedig az, hogy a teljes múltat eltávolítja – mintha el lennénk vágva tőle. Egy angol demográfia-történész híres megfogalmazása szerint ez az a világ, amelyet elvesztettünk – „The world we have lost“. Többé nem vagyunk otthon benne, csak közvetett jelekkel szól hozzánk, ráadásul ezek a jelek is titokzatossá váltak, amelyeket meg kell fejtenünk, mert ezek rejtik a titkot, hogy kik vagyunk mi, azaz „identitásunk“ titkát. Ezzel a múlttal már nincs közvetlen kapcsolatunk. Csak dokumentációk, levéltárak, emlékművek rekonstrukciójával tudjuk fellelni, s ez alkotja az „emlékezetet“, amely maga is művi, és a mai megnevezését jelenti annak, amit egykor egyszerűen csak „történelemnek“ hívtunk. A szavak igen mély és súlyos értelemvesztésének vagyunk itt tanúi, ami maga is a korszellem kifejezője. Az „emlékezet“ olyan általános értelmet kapott, és annyira eláraszt mindent, hogy egész egyszerűen kiszorítani látszik a „történelem“ szót, és a történelem kutatását is az emlékezet szolgálatába állítja.

Így tehát „a történelem felgyorsulása“ véleményem szerint az emlékezet megjelenésének két következményeként összegezhető:

– Egyfelől itt van a felhalmozódás mint következmény, amely a veszteség érzéséhez kötődik; ez felelős azért, hogy az emlékezet funkciója így felfűvódott, és hogy az emlékezet intézményei és eszközei túlzottan elszaporodtak: múzeumok, levéltárak, könyvtárak, gyűjtemények, számítógépes állományok, adatbankok, kronológiák stb.

— and on the other, between an unforeseeable future and a past shrouded in darkness or mist, the autonomising of the present, the emergence of the present as a category for understanding our own lives, but a present that is already historical and overlaid with an awareness of its own character and truth. It is this explosion of historical and temporal continuity which, in my opinion, makes memory so topical today: the past is no longer the guarantee of the future, and it is largely for this reason that memory has come to play such an active role in society and been invested with a promise of continuity. In the old days, it was the past and the future that were independent, the present acting as a bridge between them. Today, it is the present and memory that are independent.

The second reason for this outbreak of memory is of a social nature and is linked to what might be called, by analogy with „acceleration“, the „democratization“ of history. This takes the form of a marked emancipatory trend among peoples, ethnic groups and even certain classes of individual in the world today; in short, the emergence, over a very short period of time, of all those forms of memory bound up with minority groups for whom rehabilitating their past is part and parcel of reaffirming their identity.

Minority memories of this kind are mainly the outcome of three types of decolonization: international decolonization, which has allowed societies previously stagnating in the ethnological inertia of colonial oppression access to historical consciousness and the rehabilitation (or fabrication) of memories; domestic decolonization, within traditional western societies, of sexual, social, religious and provincial minorities now being integrated with the mainstream and for whom reaffirming their „memory“ - in actual fact, their history - is a way of having their „particularism“ recognized by a community that had previously refused them that right, while at the same time cultivating their difference and their attachment to an identity threatened with disintegration. (Had I had the time, I would have liked to have shown you this, taking working-class or Jewish memory, for example.) Finally, there is a third type of decolonization which followed on the collapse of twentieth-century totalitarian regimes, whether communist, Nazi or just plain dictatorial: an ideological decolonisation which has helped reunite these liberated peoples

- und zum anderen - zwischen einer unvorhersehbaren Zukunft und einer wieder dunkel und undurchsichtig gewordenen Vergangenheit - den Effekt der Verselbständigung der Gegenwart, ihr Aufkommen als Kategorie der Intelligibilität unserer selbst - aber einer schon historischen Gegenwart, die sich selbst und ihre Wahrheit reflektiert. Meiner Ansicht nach ist es die Explosion der historischen und zeitlichen Kontinuität, die dem Gedächtnis seine ganze Aktualität verleiht. Die Vergangenheit ist keine Garantie mehr für die Zukunft: Das ist der Hauptgrund, warum das Gedächtnis zur dynamischen Kraft, zur Verheißung von Kontinuität befördert wird. Früher gab es einen Zusammenhalt zwischen der Vergangenheit und der Zukunft, für den die Gegenwart nur das Bindeglied war. Heute gibt es einen Zusammenhalt zwischen der Gegenwart und dem Gedächtnis.

Der zweite Grund für den starken Auftrieb des Gedächtnisses ist gesellschaftlicher Natur: Er hat mit einer Entwicklung zu tun, die man analog zur „Beschleunigung“ die „Demokratisierung“ der Geschichte nennen könnte. Gemeint sind die mächtigen Befreiungs- und Emanzipationsbestrebungen der Völker, Ethnien, Gruppen oder sogar Individuen, die auf die heutige Welt einwirken; kurz, das rasche, fast schlagartige Aufkommen aller möglichen Formen des Gedächtnisses von Minderheiten, für die die Rückgewinnung ihrer eigenen Vergangenheit integraler Bestandteil ihrer Identitätsfindung ist.

Es sind im wesentlichen drei Typen der Dekolonisierung, denen diese Minderheitsgedächtnisse entspringen: Die globale Dekolonisierung unterdrückter Gesellschaften, die den ethnologischen Schlaf der Kolonialherrschaft schliefen und durch die Befreiung zu einem historischen Bewusstsein und der Rückgewinnung oder Wiederherstellung ihres Gedächtnisses gelangen. Die innere Dekolonisierung sexueller, gesellschaftlicher, religiöser oder regionaler Minderheiten, die sich in den klassischen westlichen Gesellschaften auf dem Weg der Integration befinden und denen die die Behauptung ihres „Gedächtnisses“ - das heißt in Wirklichkeit, ihrer Geschichte - eine Möglichkeit gibt, sich in ihrer Eigentümlichkeit die Anerkennung der Mehrheit zu verschaffen, die ihr das Recht darauf verwehrt hatte, zugleich aber auch ihre Andersartigkeit und die Treue zu einer sich auflösenden Identität zu pflegen. Schließlich gibt es einen dritten Typus der Dekolonisierung, der überall dort seine Blüten treibt, wo ein totalitäres Regime des 20. Jahrhunderts verschwindet, ganz gleich, ob kommunistisch, nationalsozialistisch

– с другой стороны, эффект автономизации настоящего между непредсказуемым будущим и канувшим в оtmу, непрозрачным для нас прошлым. Настоящее – категория, в которой мы отныне осознаем себя, но это историческое настоящее, включающее рефлексию о себе и своей истинности. Именно разрывом исторической и временной преемственности объясняется, на мой взгляд, новая актуальность памяти – прошлое перестало быть гарантией будущего, а потому память превратилась в движущую силу, в обещание преемственности. Раньше существовала сплоченность прошлого и будущего, связующей нитью которых было настоящее. Теперь же существует сплоченность между настоящим и памятью.

Вторая причина расцвета памяти – социального порядка и связана с тем, что можно назвать „демократизацией“ истории. Под этим подразумевается мощное движение освобождения и эмансипации народов, этносов, групп и даже отдельных личностей в современном мире. Речь идет о быстром возникновении разнообразных форм памяти меньшинств, для которых отвоевание собственного прошлого является необходимой составляющей утверждения собственной идентичности.

Эти памяти меньшинств возникают обычно при деколонизации трех типов: всемирная деколонизация, благодаря которой к историческому сознанию и отвоеванию/конструированию собственной памяти пробуждаются общества, дремавшие в этнологическом сне колониального гнета; в классических западных обществах – внутренняя деколонизация сексуальных, социальных, религиозных, региональных меньшинств, находящихся на пути интеграции, для которых утверждение своей „памяти“ – то есть, по сути, своей истории – равнозначно признанию их личности большинством, которое отказывало им в этом праве, и в то же время есть способ культивировать свою личность и верность распадающейся идентичности. Есть и третий тип деколонизации, характерный для стран, вышедших из под гнета тоталитарных режимов XX столетия, будь то коммунизм, фашизм или просто диктатура: идеологическая деколонизация, способствующая тому, что освободившиеся народы обращаются к своей

- et d'autre part, entre un avenir imprévisible et un passé rendu à son obscurité, à son opacité, l'autonomisation du présent, l'émergence du présent comme catégorie d'intelligibilité de nous-mêmes, mais un présent déjà historique, doublé d'une conscience de lui-même et de sa vérité. C'est l'explosion de la continuité historique et temporelle qui donne, à mon avis, à la mémoire toute son actualité : le passé n'est plus la garantie de l'avenir, là est la raison principale de la promotion de la mémoire comme agent dynamique et promesse de continuité. Il y avait autrefois une solidarité du passé et de l'avenir, dont le présent n'était que le trait d'union. Il y a aujourd'hui une solidarité entre le présent et la mémoire.

La seconde raison de cette poussée mémorielle, d'ordre cette fois sociale, est liée à ce que l'on pourrait appeler, par analogie avec l'„accélération“, la „démocratisation“ de l'histoire. Elle consiste dans ce puissant mouvement d'affranchissement et d'émancipation des peuples, ethnies, groupes et même individus qui travaillent le monde contemporain; bref, pour dire vite, cette émergence rapide de toutes les formes de mémoire de minorités pour qui la récupération de leur passé fait partie intégrante de leur affirmation d'identité.

Ces mémoires minoritaires relèvent principalement de trois types de décolonisation : la décolonisation mondiale qui a fait accéder à la conscience historique et à la récupération / fabrication mémorielle les sociétés qui végétaient dans le sommeil ethnologique de l'oppression coloniale; dans les sociétés occidentales classiques, la décolonisation intérieure des minorités sexuelles, sociales, religieuses, provinciales, en voie d'intégration et pour qui l'affirmation de leur „mémoire:“ - c'est-à-dire, en fait, de leur histoire - est une manière de se faire reconnaître dans leur particularité par la communauté générale qui leur en refusait le droit en même temps que de cultiver leur différence et la fidélité à une identité en voie de dissolution. Il y a enfin un troisième type de décolonisation qui fleurit sur l'effacement des régimes totalitaires du XXe siècle, qu'ils soient communistes, nazis ou simplement dictatoriaux: une décolonisation idéologique qui favorise les retrouvailles des peuples libérés avec leurs mémoires longues, traditionnelles, que ces régimes avaient confisquées, détruites ou manipulées: c'est le cas de la Russie, des pays de l'Europe

- Másfelől egy megjósolhatatlan jövő és egy saját kuszaságának, homályának átadott múlt közt a jelen önjáróvá válik, úgy tűnik fel, mint önmagunk megértésének központi kategóriája, noha ez a jelen is történelmi már, amelyet megkettőzött a saját önképe és a saját valósága. A történelmi kontinuitásnak és az időben korlátozott kontinuitásnak ez a robbanásszerű megjelenése adja meg szerintem az emlékezetnek a maga aktualitását: a múlt többé nem garancia a jövőre, s ez az elsődleges oka az emlékezet előléptetésének: ő a dinamizáló tényező és a folyamatosság ígérete. Egykor létezett összetartozás a múlt és a jövő közt, és a jelen csak az összekötő kapocs volt. Ma összetartozás a jelen és az emlékezet között van.

Ennek az emlékezetdömpingnek a második oka, amely ezúttal társadalmi, ahhoz kapcsolható, amit a történelem „demokratizálásának“ nevezhetünk. Azoknak a népeknek, etnikumoknak, csoportoknak, sőt egyéneknek az erőteljes felszabadítási, egyenjogúsítási mozgalmáról van szó, akik a mai világot működtetik; egyszóval a kisebbségi emlékezetek mindenféle formájának gyors felvirágzásáról, mert a kisebbségek számára a saját múltjuk visszaszerzése szerves része saját önazonosságuk megerősítésének.

A kisebbségi emlékezetek alapvetően három fajta деколонizációs folyamatból származnak. A világméretű деколонizációból, amely történelmi öntudathoz és emlékezetszerzéshez, illetve -gyártáshoz juttatta az addig a gyarmati elnyomás etnológiai álmában vegetáló társadalmakat. A klasszikus nyugati társadalmakban a belső деколонizációból, amely a már az integrálódás útjára lépett szexuális, társadalmi, vallási, vidéki kisebbségeket érintette. Az ő számukra saját „emlékezetük“ – azaz valójában történetük – megerősítése egyfajta módja volt annak, hogy elismertessék a különbözőségüket a többségi társadalommal, amely ezt addig megtagadta tőlük, csakúgy, mint a jogot ahhoz, hogy ápolják a másságukat, és hűek legyenek már felbomlóban lévő identitásukhoz. Van végül egy harmadik típusú деколонizáció, amely a 20. századi totalitárius rezsimek – kommunisták, nácik vagy egyszerűen csak diktatúrák – eltűnésével virágzott fel: az ideológiai деколонizáció, amely kedvező feltételeket kínál a felszabadult népeknek ahhoz, hogy ismét felfedezzék a saját hosszú távú, hagyományos emlékezetüket, amelyet ezek a rezsimek kisa-

with traditional, long-term memories confiscated, destroyed or manipulated by those regimes: this is the case with Russia and many countries in Eastern Europe, the Balkans, Latin America and Africa.

The explosion of minority memories of this kind has profoundly altered the respective status and the reciprocal nature of history and memory - or, to be more precise, has enhanced the very notion of „collective memory“, hitherto little used.

Unlike history, which has always been in the hands of the public authorities, of scholars and specialised peer groups, memory has acquired all the new privileges and prestige of a popular protest movement. It has come to resemble the revenge of the underdog or injured party, the outcast, the history of those denied the right to History. Hitherto, if it did not have truth, it at least had loyalty on its side. What is new, and what it owes to the abysmal sufferings of the last century, to the increase in life expectancy and to the continuing presence of survivors, is the demand for a truth more „truthful“ than that of history, the truth of personal experience and individual memory.

History, on the other hand, though it was always founded on memory, as a discipline that aspired to scientific status had traditionally been built up in opposition to memory, thought to be idiosyncratic and misleading, nothing more than private testimony. History was the sphere of the collective; memory that of the individual. History was one; memory, by definition, plural (since by nature individual). The idea that memory can be collective, emancipatory and sacred turns the meaning of the term inside out. Individuals had memories, collectivities had histories. The idea that collectivities have a memory implies a far-reaching transformation of the status of individuals within society and of their relationship to the community at large. Therein lies the secret of that other mysterious shift which has occurred, and on which a little light needs to be thrown: the shift in our understanding of identity, without which it is impossible to understand this upsurge in memory.

oder einfach diktatorisch: die ideologische Dekolonisierung, die den befreiten Völkern hilft, ihr langes, traditionelles Gedächtnis wiederzufinden, das diese Regime beschlagnahmt, zerstört oder manipuliert hatten. Dieser Fall trifft auf Russland ebenso zu wie auf die osteuropäischen Länder, die Balkanstaaten, Lateinamerika oder Afrika.

Die Explosion all dieser Minderheitsgedächtnisse hat den respektiven Status und die wechselseitigen Beziehungen zwischen Geschichte und Gedächtnis grundlegend verändert. Genauer gesagt: Sie hat dem bis dahin nur selten gebrauchten Begriff des „kollektiven Gedächtnisses“ Geltung verschafft.

Anders als die Geschichte, die seit jeher in den Händen der Macht, der wissenschaftlichen oder professionellen Autoritäten war, hat sich das Gedächtnis mit den neuen Privilegien und dem Prestige der Protestbewegungen geschmückt. Es erschien wie die Rache der Erniedrigten und Beleidigten, die kleine Geschichte derer, die auf die große Geschichte kein Recht gehabt hatten. Bisher stand das Gedächtnis, wenn schon nicht für die Wahrheit, so doch zumindest für die Treue. Was neu ist, und was es aus dem heillosen Unglück des 20. Jahrhunderts bezieht, aus der Verlängerung der Lebensdauer, der Präsenz der Überlebenden, ist der Anspruch auf eine Wahrheit, die „wahrer“ ist als die Wahrheit der Geschichte: die Wahrheit des Erlebten und der Erinnerung.

Umgekehrt hat sich die Geschichte, die eine Disziplin mit wissenschaftlichem Ehrgeiz geworden ist, bis heute ausgehend von der Erinnerung gegen die Erinnerung entwickelt, die seit jeher für individuell, psychologisch, trügerisch, für ein Zeugnis und nicht mehr, gehalten wurde. Die Geschichte umschrieb den Bereich des Kollektivs, das Gedächtnis den des einzelnen. Die Geschichte war die eine Geschichte, das Gedächtnis per definitionem vielfältig, weil dem Wesen nach individuell. Die Idee eines kollektiven, emanzipatorischen und sakralisierten Gedächtnisses bedeutet eine vollständige Umwertung: Hatten die Individuen bislang ihr Gedächtnis und die Gemeinschaften ihre Geschichte, so setzt der Gedanke, dass es die Gemeinschaften wären, die ein Gedächtnis haben, ein grundlegendes Umdenken in Bezug auf den Ort der Individuen in der Gesellschaft und ihre Beziehung zum Kollektiv voraus. Darin liegt das Geheimnis jener anderen rätselhaften Konjunktur, die ein wenig Aufhellung verdient: die Konjunktur der Identität, ohne die jene des Gedächtnisses nicht zu verstehen ist.

давной, традиционной памяти, отобранной, разрушенной или искаженной в свою пользу соответствующим режимом: это случай России, Восточной Европы, балканских стран, Латинской Америки и Африки.

Этот бурный расцвет памяти меньшинств глубоко изменил соотношение и взаимоотношения истории и памяти. Точнее, он сделал актуальным малоупотребительное прежде понятие „коллективная память“.

По сравнению с историей, которая во все времена находилась в руках власть имущих, ученых или профессионалов, память обладает новым престижем демократичности и протеста. Она явилась как отмщение униженных и оскорбленных, история тех, кто не имел права на историю. Если память и не гарантировала истины, она гарантировала верность. Что в ней ново и что связано с величайшей бедой эпохи – увеличением продолжительности жизни, живым присутствием свидетелей прошлого – так это претензия на истину более „истинную“, чем истина истории: истину живой памяти о пережитом.

Напротив, история, ставшая научной дисциплиной, строилась хотя и исходя из памяти, но против памяти, которая считалась индивидуальной, психологической, обманчивой, не более чем свидетельством, нуждающимся в интерпретации. История была областью коллективного, память же – индивидуального. История была едина, а память, по определению, множественна – потому что индивидуальна по сути. Идея коллективной памяти, эмансипирующей и сакрализованной, перевернула это соотношение с ног на голову. Раньше индивиды имели память, а сообщества – историю. Идея, что памятью обладают именно сообщества, предполагает глубокое изменение места индивидов в обществе и их отношения к коллективу: здесь секрет загадочного, вызывающего к объяснению успеха еще одной идеи, а именно идеи идентичности, без которой невозможно понять the upsurge of memory – рост памяти.

de l’Est, des Balkans, de l’Amérique latine ou de l’Afrique.

L’explosion de ces mémoires minoritaires a eu pour effet de modifier très profondément le statut respectif et les rapports réciproques de l’histoire et de la mémoire. Pour être plus précis : de valoriser la notion même de „mémoire collective“, fort peu utilisée jusque-là.

Par rapport à l’histoire, de tout temps aux mains des pouvoirs, des autorités savantes ou professionnelles, la mémoire s’est parée des privilèges et des prestiges nouveaux de la revendication populaire et protestataire. Elle est apparue comme la revanche des humiliés et des offensés, des malheureux, l’histoire de ceux qui n’avaient pas eu droit à l’Histoire. Elle avait jusqu’ici pour elle, sinon la vérité, du moins la fidélité. Ce qui est nouveau, et qu’elle tient de l’insondable malheur du siècle, de l’allongement de la durée de vie, de la permanence des survivants, c’est la revendication d’une vérité plus „vraie“ que la vérité de l’histoire, la vérité du vécu et du souvenir.

Toute l’histoire, devenue discipline à ambition scientifique, s’était au contraire construite, jusqu’à présent, à partir de la mémoire, mais contre la mémoire, considérée comme individuelle, psychologique, trompeuse, ne relevant que du témoignage. L’histoire était le domaine du collectif, la mémoire celui du particulier. L’histoire était une et la mémoire par définition plurielle, - parce que d’essence individuelle. L’idée d’une mémoire collective, émancipatrice et sacralisée, suppose un renversement complet. Les individus avaient leur mémoire, les collectivités avaient leur histoire. L’idée que ce sont les collectivités qui ont une mémoire implique une transformation profonde de la place des individus dans la société et de leur rapport à la collectivité : là est le secret de cet autre et mystérieux avènement qu’il faut un peu éclairer : l’identité, sans laquelle on ne peut comprendre the upsurge of memory.

játítottak, elpusztítottak vagy meghamisítottak: ez a helyzet Oroszországban, Kelet-Európa, a Balkán, Latin-Amerika vagy Afrika országaiban.

A kisebbségi emlékezetek robbanásának az lett a következménye, hogy mélyen megváltoztatták a történelem és az emlékezet egymáshoz való státusát és kölcsönös kapcsolatukat. Pontosabban fogalmazva: hogy felértékelték magát a „kollektív emlékezet“ fogalmát, amely addig alig volt használatos.

A történelemhez viszonyítva, amely mindenkor a hatalmasok, a tudós vagy szakmai autoritások kezében volt, az emlékezet olyan újfajta kiváltsággal és presztízzsel rendelkezik, amelyet a népi és tiltakozó követelésektől kapott. Eleve úgy jelent meg, mint a megalázottak és megsértettek, a szerencsétlenek revánsa, azoknak a története, akiknek nem volt joguk a nagybetűs történelemhez. Az emlékezet eddig is magáénak mondhatta, ha nem is az igazságot, de legalábbis a hűséget. Ami új benne, hogy „igazabb“ igazságot követel magának, mint a történelmi igazság: a megélt tapasztalat és az emlékek igazságát.

Minden történelem mint tudományos rangra igényt tartó diszciplína, mindmáig épp ellenkező módon született: az emlékezet alapján, de az emlékezettel szemben, mert az emlékezetet individuálisnak, pszichologikusnak, megtévesztőnek tekintette. A történelem a közösséghez tartozik, az emlékezet az egyénhez. A történelem egy, az emlékezet pedig már fogalmilag is többféle, hiszen lényegét tekintve individuális. A kollektív emlékezetnek már az ötlete is teljes felfordulást feltételez. Az egyéneknek megvolt a maguk emlékezete, a közösségeknek meg a maguk történelme. A gondolat, hogy a közösségeknek is van emlékezetük, mély változást eredményez az egyének társadalmi helyzetében, illetve a közösséghez fűződő kapcsolataikban: ez a titka ennek a másik misztikus sikernek, amely némileg magyarázatra szorul: az identitásról van szó, ami nélkül nem érthetjük meg az upsurge of memoryt.

The concept of identity has undergone a similar reversal in meaning at the same time as that of memory. It has gone from being an individual and subjective notion to a collective, quasi-formal and objective one. Traditionally, identity characterises all that is unique about an individual – so much so, in fact, that it has acquired an essentially administrative sense relating to law enforcement: our fingerprints are the expression of our „identity“, we have „identity“ cards and papers. The expression has become a group category, a way of defining us from without. „One is not born a woman“, Simone de Beauvoir famously remarked, „one becomes one“. It might serve as a catch-phrase for all identities created from self-assertion. Identity, like memory, is a form of duty. I am asked to become what I am: a Corsican, a Jew, a worker, an Algerian, a Black. It is at this level of obligation that the decisive tie is formed between memory and social identity. Viewed in this light, they are both governed by the same mechanism: the two terms have become all but synonymous, and the fact that they have merged reflects a change in the way that history and society interact.

France, with an intensity both emotional and political, has traditionally maintained an essential, determining connection to its history and its past. That is why France knew such a broad and profound transformation of national historical consciousness in social consciousness. With the installation of the Third Republic this connection assumed a particular centrality, since history had become the nerve of the social and political bond. Through the schools, the scholarly little manuals of Ernest Lavissee, and books for children like the celebrated *Tour de la France par deux enfants*, the grand narrative of the national collectivity was set. An epic in many different versions, offered to everyone, it smoothed out any particularity, whether provincial, familial, linguistic, religious, social, or sexual, that did not readily fit the grand national history. On the one hand, therefore, was a saga, a powerful recitative with a touch of epic, with its highs and lows, its great moments and its ordeals, its inexhaustive repertoire of personalities, scenes, lines, intrigues, dates, good and bad people – an absorbing family saga starting with Vercingétorix and the battle of Alésia and ending with the triumph of the Republic and the Rights of Man, touching on the Crusades, Louis XIV, the Enligh-

Der Begriff Identität hat in der Tat eine analoge und parallele Sinnverkehrung durchgemacht wie der Begriff Gedächtnis. Aus dem individuellen ist ein kollektiver, aus dem subjektiven ein objektiver, fast formaler Begriff geworden. Üblicherweise charakterisiert die Identität das Individuum in seiner Einzigartigkeit – so sehr, dass „Identität“ hauptsächlich eine verwaltungstechnische und polizeiliche Bedeutung angenommen hat. Unsere Fingerabdrücke weisen unsere Identität nach, desgleichen z.B. unser Personal„ausweis“. Der Ausdruck hat sich zu einer Gruppenkategorie entwickelt, einer Art Definition der eigenen Person von außen. „Man ist nicht von Geburt aus Frau, man wird es“, schrieb Simone de Beauvoir in einer berühmten Formulierung, die sich ohne weiteres auf alle durch Selbstbehauptung geschaffenen Identitäten anwenden ließe. Die Identität ist genau wie die Erinnerung eine Art Verpflichtung. Ich bin gehalten, das zu werden, was ich bin: ein Korse, ein Jude, ein Arbeiter, ein Algerier, ein Schwarzer. Auf dieser Ebene der Pflicht entsteht die entscheidende Verbindung zwischen dem Gedächtnis und der sozialen Identität. So gesehen, gehorchen beide dem gleichen Mechanismus: Die beiden Wörter sind praktisch synonym geworden, und ihre Vereinigung bezeichnet eine neue Ökonomie der geschichtlichen und gesellschaftlichen Dynamik.

Frankreich hat die Metamorphose eines historischen Selbstbewusstseins in ein soziales Bewusstsein besonders intensiv erlebt, weil es traditionsgemäß eine wesentliche und determinierende Beziehung zu seiner Vergangenheit, seiner Geschichte unterhielt. Diese Beziehung hatte mit der dritten Republik eine zentrale Bedeutung angenommen, da die Geschichte der Nerv der sozialen und politischen Bindungen geworden war. Über die Schule, über die kleinen Schulbücher von Ernest Lavissee und über Kinderbücher wie das berühmte *Tour de la France par deux enfants* wurde die große Erzählung der nationalen Gemeinschaft in den Köpfen festgeschrieben: Eine gewaltige Saga in zahlreichen Versionen, die aber allen zugänglich gemacht wurde und die alles wegpolierte, was nicht zur großen Nationalgeschichte zu gehören schien, alle Eigentümlichkeiten, ob regional, sprachlich, religiös, sozial oder sexuell. So gab es also auf der einen Seite ein großes Heldengedicht, ein mächtiges Epos mit seinen Höhen und Tiefen, seinen glorreichen und schwierigen Momenten, seinem unerschöpflichen Repertoire an Persönlichkeiten, Szenen, Widerreden, Intrigen, Daten, an Guten und an Bösen; einen ergreifenden Familienroman, der von Vercingetorix und der Schlacht

Слово „идентичность“ претерпело смысловую инверсию, аналогичную и параллельную тому, что произошло со словом „история“. Из индивидуального понятия она стала коллективным, а из субъективного – как бы логическим и объективным. Традиционно идентичность характеризует индивида в его уни-кальности, так что даже приобретает в основном административное и полицейское значение: наша „идентичность“ подтверждается отпечатками пальцев, удостоверение личности называется по-французски „carte d’identité“. Теперь это слово стало категорией группы, формой определения человека „извне“. „Женщиной не рождаются, а становятся“, – писала Симона де Бовуар. Эта формула годится для всех идентичностей, создаваемых самоутверждением. Идентичность, как и память, стала долгом. От меня требуют самоопределения: кто я – корсиканец, еврей, рабочий, алжирец, негр. Именно здесь, на уровне обязательств, возникает связь между памятью и социальной идентичностью. С этой точки зрения они подчиняются одному и тому же механизму: эти слова стали практически синонимами, и их сближение характерно для новых механизмов исторической и социальной динамики.

Это превращение исторического самосознания в социальное сознание протекало во Франции особенно интенсивно, поскольку в этой стране связь с собственным прошлым и историей традиционно была существенной, определяющей. Особое значение эта связь имела в эпоху Третьей республики, когда история стала основой социальной и политической сплоченности. Черезшколу, черезшкольные учебники Эрнеста Лависсы и детские книжки вроде знаменитой „Путешествия двоих детей по Франции“ творилась великая эпопея национального сообщества, колоссальная saga с множеством разнообразных вариантов, обращенная ко всем и сглаживавшая любые особенности, будь то региональные, семейные, лингвистические, религиозные, социальные, сексуальные, если они не являются частью великой национальной истории. Таким образом, с одной стороны, был героический эпос со своими вершинами и спадами, временами величия и испытаний, неисчерпаемым набором персонажей, сцен, изречений, интриг, дат, добрых и злых сил – захватывающий семейный роман, начинавшийся с Верцингеторикса и битвы

La notion d’identité a connu en effet un renversement de sens analogue et parallèle à celui qu’a connu celle de mémoire. De notion individuelle, elle est devenue une notion collective et de subjective, elle est devenue quasi formelle et objective. Traditionnellement, l’identité caractérise l’individu dans ce qu’il a d’unique au point de prendre une signification essentiellement administrative et policière : nos empreintes digitales expriment notre „identité“, vous avez des cartes et des papiers d’„identité“. L’expression est devenue une catégorie de groupe, une forme de définition de vous par l’extérieur. „On ne naît pas femme, on le devient“, écrivait Simone de Beauvoir dans une formule célèbre. Ce pourrait être la formule de toutes les identités créées par l’affirmation de soi. L’identité, comme la mémoire, est une forme de devoir. Je suis tenu de devenir ce que je suis : un Corse, un juif, un ouvrier, un Algérien, un Noir. C’est à ce niveau d’obligation que le lien décisif se noue entre la mémoire et l’identité sociale. De ce point de vue, les deux obéissent au même mécanisme: les deux mots sont pratiquement devenus synonymes et leur union caractérise une économie nouvelle de la dynamique historique et sociale.

Cette métamorphose d’une conscience historique de soi en une conscience sociale, la France l’a connue de façon particulièrement intense, parce qu’elle a pour tradition d’avoir entretenu avec son passé, avec son histoire, un rapport essentiel et déterminant. Ce rapport a pris avec la IIIe république une centralité particulière puisque l’histoire est devenue le nerf du lien social et politique. À travers l’école, les petits manuels scolaires d’Ernest Lavissee et les livres pour enfants comme le célèbre *Tour de la France par deux enfants*, s’est fixé le grand récit de la collectivité nationale : une immense saga aux versions multiples et variées, mais offerte à tous, et qui rabotait toutes les particularités, qu’elles soient provinciales, familiales, linguistiques, religieuses, sociales, sexuelles, qui ne paraissaient pas relever de la grande histoire nationale. Il y avait donc d’un côté une geste, un puissant récitatif animé d’un souffle d’épopée, avec ses hauts et ses bas, ses grandeurs et ses épreuves, son inépuisable répertoire de personnalités, de scènes, de répliques, d’intrigues, de dates, de bons et de méchants, un palpitant roman familial qui partait de Vercingétorix et de la bataille d’Alésia pour aboutir au triomphe de la République et des droits de l’homme en passant par les Croisades, Louis

Az identitásfogalom hasonló és párhuzamos értelenváltozáson ment át, mint az emlékezet. Individuális kategóriából közösségi kategória lett, és szubjektív kategóriából formálissá és objektívvé vált. Az identitás hagyományosan az egyént jellemzi, azt jelöli, ami egyedi benne, olyan-nyira, hogy alapvetően adminisztratív és rendőri jelentést kapott: az ujjlenyomataink kifejezik az „identitásunkat“, „identitásunkat“ jelölő személyi igazolványunk és okmányaink vannak. A kifejezés csoportkategóriává vált, külső meghatározása annak, akik vagyunk. „Senki sem születik nőnek, csak azzá válik“, írta Simone de Beauvoir egyik híres meghatározásában. Ez lehetne a meghatározása minden identitásnak is, amelyet önmagunk megerősítése érdekében hoztunk létre. Az identitás, mint az emlékezet is, egyfajta feladat. Köteles vagyok azzá válni, ami vagyok: korzikaivá, zsidóvá, munkássá, algériaivá, feketévé. A kötelezettségnek ezen a szintjén születik meg a döntő kapcsolat az emlékezet és a társadalmi identitás közt. Ebből a szempontból mindkettő ugyanannak a mechanizmusnak engedelmeskedik: a két szó gyakorlatilag szinonimává vált, és egyesülésük jellemzi a történelmi és társadalmi dinamika új rendjét.

Ez az átalakulás, melynek során a történelmi öntudatból társadalmi tudat lesz, Franciaországban rendkívül intenzív módon ment végbe, hiszen az ország hagyományosan lényegi és meghatározó kapcsolatban áll a múltjával, a történelmével. A III. köztársaság idejétől ez a viszony központi helyre került, mert a történelem vált a társadalmi és politikai kötelék lelkévé. Az iskolán keresztül – lásd Ernest Lavissee kisiskolás tankönyveit és az olyan híres gyerekkönyveket, mint a *Tour de la France par deux enfants* – rögzül a nemzeti közösség nagy elbeszélése: hatalmas saga ez, sokféle és variálható változatban, amely azonban mindenkinek a rendelkezésére áll, és amely minden egyedit a saját képére gyúr át – legyen az egy adott vidékhez tartozásból eredő, családi, nyelvi, vallási, társadalmi, szexuális sajátosság –, ha nem látszik illeszkedni a nagy nemzeti történetbe. Volt tehát egyfelől egy geszta, egy nagy erejű, eposzi lélegzetű elbeszélés a maga lentjével és fentjével, nagy pillanataival és megpróbáltatásaival, személyiségek, jelenetek, szellemes riposztok, cselszövések, dátumok, jók és rosszak kimeríthetetlen tárházával, egy lélegzetalállító családregegy, amely Vercingétorixszal és az alésiai csatával indul, hogy eljusson a köztársaság és az emberi jogok győzelméig, miközben útba ejti

tenment, the Revolution, the Napoleonic epic, the colonial conquests, the trials of World War I, and ending up with de Gaulle, the heir to all of this. On the other hand were particular affinities and individual loyalties. In sum, there is a collective national history on the one hand, private memories on the other. It was sacred history because it was just like the religious catechism it was supposed to combat; holy because it was that of the patrie which merited the sacrifice of one's life; a legend - but one that acted as a driving force for social integration, cohesion, and promotion. And then there were the memories (or memoirs) of particular groups, or rather minorities: workers, Jews (called „Israelites“ at the time), royalists, Bretons or Corsicans, women. It was on this division that traditional French identity was constructed and developed for a century, and this was the mould that cracked. It cracked under a double movement: the internal collapse of the myth that bore the national project and the emancipation that liberated the minorities.

This double movement burst forth in the crucial decade of the 1970s, when France experienced a key transformation. The emergence of a sovereign, tyrannical, and almost intrusive „national memory“ was tied directly to the transition from a historical consciousness of self to a social consciousness; national identity was replaced by social identities. Traditional faith in the greatness and destiny of France was attacked from within; the European, colonial, and world wars - 1914-1918, 1939-1945, and the Algerian War - led not only to a real reduction in power but also to profound, insidious doubt about the validity and infallibility of the classic national model. The result was an upsurge of the repelled episodes of the national consciousness (from the Terror during the Revolution to torture during the Algerian War in the 1950s); a crisis in all the institutions - churches, unions, parties, families - whose mission it was to give a national form; an uncertainty about what to teach in the schools, and inability to achieve a balance between the forces of decentralisation and the move to join the European Union. During that time, a powerful internal decolonisation movement and the eman-

von Alesia über die Kreuzzüge, Ludwig XIV., die Aufklärung, die Revolution, das Epos des napoleonischen Zeitalters, die kolonialen Eroberungen und die Härten des Zweiten Weltkriegs bis zum Triumph der Republik und der Menschenrechte reichte und dessen Erbe schließlich de Gaulle antreten sollte. Und auf der anderen Seite gab es die Zugehörigkeit der einzelnen, die individuelle Treue. Auf der einen Seite eine kollektive Nationalgeschichte, auf der anderen Erinnerungen privater Natur. Hier eine heilige Geschichte, weil von der gleichen Art wie der religiöse Katechismus, den zu bekämpfen sie angetreten war; eine sakrale Geschichte, weil die des Vaterlandes, für das man gern sein Leben opferte; eine Legende, die aber wie eine gewaltige Antriebskraft wirkte, ein Motor der Integration und des sozialen Zusammenhalts. Dort die Gedächtnisse der Gruppen, das heißt der Minderheiten: das Arbeitergedächtnis, das jüdische (früher sagte man „israelitisch“), das royalistische, das bretonische, korsische oder weibliche Gedächtnis. Auf der Grundlage dieser Spaltung hat sich die traditionelle französische Identität herausgebildet, auf dieser Grundlage ist sie seit einem Jahrhundert erstarkt. Und eben diese Grundlage ist nun zerbrochen. Zerbrochen unter dem Einfluss einer doppelten Bewegung: dem inneren Zerfall des Mythos von dem einem großen nationalen Entwurf einerseits und dem selbstbewussten Freiheitsstreben aller Minderheiten andererseits.

Diese doppelte Bewegung hat sich parallel entwickelt und in den entscheidenden 70er Jahren, in denen Frankreich eine tiefgreifende Veränderung erfuhr, plötzlich an Tempo zugelegt. Das Geheimnis, das sich hinter dem Entstehen eines hegemonischen, tyrannischen, fast zwanghaften „nationalen Gedächtnisses“ verbirgt, liegt in dem Übergang vom historischen zum sozialen Bewusstsein. Der Ort der nationalen Identität wird von den sozialen Identitäten besetzt. Der traditionelle Glaube an die Größe und Bestimmung der französischen Nation ist von innen erschüttert worden: Die Kriege, ob europäisch, weltweit oder kolonial - der Krieg von 1914 bis 1918, der von 1939 bis 1945 wie auch der Algerienkrieg - haben Frankreich nicht nur einen realen Machtverlust eingebracht, sondern auch einen tiefen, schleichenden Zweifel an der Gültigkeit und Unfehlbarkeit des klassischen nationalen Modells. Die Folge war, dass alles, was das stolze Nationalgefühl verdrängt hatte, wieder an die Oberfläche gekommen ist, von der Schreckensherrschaft während der Revolution bis zur Folter während des Algerienkriegs; alle Einrichtungen, die einen nationalen Bildungsauftrag

при Алезии и заканчивавшийся победой республики и Декларацией прав человека, пройдя через крестовые походы, Людовика XIV, Просвещение, Революцию, наполеоновскую эпопею, колониальные завоевания, испытания войны 1914 года, – и наследником этой истории оказывался де Голль. С другой стороны, существовали частные принадлежности, индивидуальные приверженности. С одной стороны, коллективная национальная история. С другой стороны – воспоминания частного характера. Это была священная история, поскольку по характеру она не отличалась от религиозного катехизиса, который стремилась собой заменить. И это была история сакральная – как история родины, заслуживающей, чтобы ей жертвовали жизнью; легенда, действовавшая как мощнейший двигатель социальной интеграции и сплоченности. И были памяти групп, то есть меньшинств: рабочих, евреев („израэлитов“, как говорили в то время), монархистов, бретонцев, корсиканцев и женщин. На этом разделении была построена и укреплялась в течение целого века традиционная французская идентичность; эта опора оказалась разрушена. Разрушило ее соединенное воздействие двух факторов: внутренний распад мифа–носителя национальной идеи и эмансипация всех меньшинств.

Оба движения развивались параллельно и ускорились в ключевое десятилетие 1970–1980-го, из которого Франция вышла в корне изменившейся. Секрет гегемонии, тирании, почти одержимости „национальной памятью“ как раз и заключается в переходе от исторического самосознания к социальному сознанию. Вместо национальной идентичности – торжество социальных идентичностей. Традиционная вера в величие и предназначение Франции была подорвана изнутри: войны – европейская, мировая, колониальная, 1914–1918, 1939–1945 годов, война в Алжире – не только реально ослабили страну, но и заставили втайне усомниться в правильности и законности классической национальной модели. Это сомнение выплеснуло на поверхность все, что прежде вытеснялось патриотическим чувством (революционный террор, пытки во время войны в Алжире) и проявилось кризисом всех учреждений национального воспитания: церкви, профсоюзов, партий, семьи; неуверенностью относительно того, чему следует учить;

XIV, les Lumières, la Révolution, l'épopée napoléonienne, les conquêtes coloniales, les épreuves de la guerre de 1914, et dont de Gaulle finirait par être l'héritier. Et il y avait, de l'autre, des appartenances particulières, des fidélités individuelles. D'un côté, une histoire collective et nationale. De l'autre, des mémoires de type privé. Une histoire sainte, parce que de même nature que le catéchisme religieux qu'elle voulait combattre; une histoire sacrée, parce que celle de la patrie qui méritait le sacrifice de sa vie ; une légende, mais qui fonctionnait comme un puissant moteur d'intégration, de cohésion et de promotion sociales. Et des mémoires de groupe, c'est-à-dire de minorités : mémoires ouvrière, juive (on disait à l'époque „israélite“), royaliste, bretonne ou corse, ou féminine. C'est sur cette division que s'est construite l'identité française traditionnelle et qu'elle s'est fortifiée depuis un siècle; et c'est ce moule qui s'est brisé. Il s'est brisé sous l'effet d'un double mouvement: un délitement interne du mythe porteur d'un projet national et un affranchissement libérateur de toutes les minorités.

Ce double mouvement s'est développé parallèlement pour se précipiter dans ces années cruciales, 1970-1980, où, décidément, la France a connu une mutation capitale. Le secret de l'avènement d'une „mémoire nationale“ hégémonique, tyrannique, presque obsédante, est là : dans le passage d'une conscience historique de soi à une conscience sociale. En lieu et place de l'identité nationale, l'avènement des identités sociales. La foi traditionnelle dans la grandeur et le destin de la France a été minée de l'intérieur : les guerres, européenne, mondiale, coloniale - celle de 1914-1918, de 1939-1945, la guerre d'Algérie - n'ont pas seulement infligé une réduction réelle de puissance, mais un doute insidieux et profond sur la validité et l'infailibilité du modèle national classique. Il s'est traduit par la remontée de tous les refoulés du sentiment national (de la Terreur pendant la Révolution à la torture pendant la guerre d'Algérie), par une crise de toutes les filières de formation nationale, Églises, syndicats, partis, familles ; par une incertitude sur la nature du message pédagogique; par une place difficile à définir entre poussées décentralisatrices et insertion dans un ensemble européen. Pendant

a keresztes háborúkat, XIV. Lajost, a felvilágosodást, a forradalmat, a napóleoni hőskölteményt, a gyarmati hódításokat, az 1914-es háború nagy megpróbáltatásait, amelyeknek végül de Gaulle lesz az örököse. És voltak másfelől az egyéni sajátosságok és személyes hűségek. Egyik oldalon a kollektív és nemzeti történelem. Másikon a magánemlékezetek. Szent történelem, mert ugyanolyan természetű, mint a vallási katekizmus, amelyet le akart győzni; megszentelt történelem, mert a haza története, s a haza azt is megérdemli, hogy az ember feláldozza érte az életét; egy legenda, amely azonban hatalmas, az integrációt, a kohéziót és a társadalmi felemelkedést segítő mozgatóerőként működik. A másik oldalon meg ott vannak a csoportemlékezetek, azaz a kisebbségi emlékezet: a munkásoké, a zsidóké (akkoriban izraelitáknak nevezték őket), a royalistáké, a bretonoké, a korzikaiaké vagy a nőké. A hagyományos francia identitás erre a megoszlásra épült és erősödött meg egy évszázada; ez az öntőforma tört össze egy kettős mozgás következményeként: egyrészt belül szétporladt a nemzeti projektet hordozó mítosz, másrészt megtörtént minden kisebbség felszabadító erejű tehermentesítése.

Ez a kettős mozgás párhuzamosan fejlődött ki, majd a sorsdöntő 1970-es, 1980-as években rohamtempót vett fel: Franciaország ekkor valóban nagy erejű változáson esett át. Ebben áll a hegemonikus, zsarnoki, már-már kínzó „nemzeti emlékezet“ megjelenésének titka: a történelmi öntudat társadalmi tudattá alakult át. A nemzeti identitás helyébe és szerepébe a társadalmi identitások kerültek. A Franciaország nagyságához és sorsához fűződő hagyományos hitet belülről aknázták alá: az európai, világ- és gyarmati háborúk – az 1914-18-as, az 1939-1945-ös, az algériai háború – nemcsak tényleges hatalomcsökkenéssel sújtották Franciaországot, hanem alattomos módon alapjait vonták kétségbe a klasszikus nemzeti modell érvényességét és csalhatatlanságát. Mindez azzal járt, hogy felszínre került az összes elfojtott nemzeti érzés (a nagy forradalmi terrortól az algériai háború idején elkövetett kínzásokig); azzal, hogy valamennyi nemzeti hálózat és formáció válságba került, egyházak, szakszervezetek, pártok, családok; azzal, hogy bizonytalanná vált a pedagógia üzenet természete; azzal, hogy nehezen volt meghatározható a decentralizációs nyomás és az európai

cipation of group identities were taking place in France; each minority seeking integration wanted its own history, its „memory“; each wanted „to re-appropriate its own memory“ and demanded that the nation recognise that history. The Jewish case serves as a prime example. Hardly anyone would have spoken about a Jewish „memory“ thirty years ago. Even the memory of Vichy was not totally linked to anti-Semitic legislation or to the French state’s responsibility for deportation and extermination. The opposite situation exists today. The „Jewish community“ - a phrase that would not have been used then - has relentlessly demanded that the president of the Republic recognise France’s responsibility in that regard. Jacques Chirac acceded to that demand on July 16, 1995, at the Vélodrome d’Hiver, the sports stadium to which Jews were herded in 1942 prior to deportation. What in France is now called the „national memory“ is nothing other than the transformation of historic memory, which has been invaded, subverted, and flooded by group memories. At this point, of course, it would be important to describe in greater detail how this new memory is organised. I have tried to do this in my introductions and conclusions to Realms of Memory . Let us make do for the moment, by way of conclusion, with underlining some of the immediate effects of this recent surge in memory. There are two main effects, it seems to me.

hatten - Kirchen, Gewerkschaften, Parteien, Familien - gerieten in eine Krise; der Sinn der pädagogischen Botschaft war in Frage gestellt und der Platz, den Frankreich zwischen Schüben der Dezentralisierung und der Eingliederung in ein europäisches Gesamtkonzept einnahm, nur noch schwer zu definieren. Zugleich entfaltete sich eine mächtige Bewegung der inneren Dekolonisierung und der Emanzipation von Gruppenidentitäten, die den Minderheiten auf dem Weg zur nationalen Integration den Rücken stärkte: Jede einzelne Minderheit erhob Anspruch auf ihre eigene Geschichte, ihr „Gedächtnis“, das sie sich, wie man sagte, „wiederaneignen“ wollte, und verlangte dessen Anerkennung durch die Nation. Das Beispiel der Juden ist hier sehr aufschlussreich. Noch vor dreißig Jahren hätte man kaum von einem jüdischen „Gedächtnis“ gesprochen. Selbst die Erinnerung an Vichy bezog sich nicht in erster Linie auf die antisemitische Gesetzgebung und die Verantwortung des französischen Staates für die Deportation und die Vernichtung der Juden. Heute ist das Gegenteil der Fall. Und immer wieder hat die „jüdische Gemeinde“ - auch dies ein Begriff, den man damals nicht angewandt hätte - den Präsidenten der Republik aufgefordert, sich zu dieser Verantwortung zu bekennen, bis Jacques Chirac es am 16. Juli 1995 im Vel’ d’hiv’ tat, wo die Juden bei der großen Razzia von 1942 zusammengetrieben worden waren. Was man in Frankreich das „nationale Gedächtnis“ nennt, ist nichts anderes als die Verwandlung, die Invasion, die Unterwanderung, die Überschwemmung des historischen Grundgedächtnisses durch die Gedächtnisse der Gruppen. Nun wäre es natürlich wichtig, die Beschreibung der inneren Ökonomie des neuen Gedächtnisses weiter voranzutreiben. Ich habe versucht, es in meinen Einleitungen und Nachworten der Reihe Lieux de mémoire¹ zu tun. Begnügen wir uns hier damit, abschließend einige direkte, unmittelbare Wirkungen hervorzuheben, die der plötzliche Aufstand des Gedächtnisses hervorgebracht hat. Vor allem zwei Effekte scheinen mir bedeutsam.

Der erste besteht darin, dass seither ein rapide sich intensivierender Gebrauch von der Vergangenheit gemacht wird, sei es politisch, touristisch oder kommerziell. Von dieser Tendenz zeugt auch die steil ansteigende Kurve der Gedenkfeiern, die in Frankreich besonders ins Auge springt. Das letzte Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts könnte sogar als der Höhepunkt dieser Ära des Gedenkens erscheinen, eingerahmt von der Zweihundertjahres-

трудностью определения своей позиции между волнами децентрализации и интеграцией в европейскую общность. В то же время мощное движение внутренней деколонизации и эмансипации групповых идентичностей вело к тому, что каждое меньшинство на пути к национальной интеграции стремилось к собственной истории, к „своей памяти“, к тому, чтобы „снова вступить во владение“ ею, как тогда говорилось, и потребовать от нации ее признания. Поразительным примером может служить еврейство. Тридцать лет назад о „памяти“ евреев вообще не говорили. Даже воспоминание о правительстве Виши не связывалось в первую очередь с антисемитским законодательством и с ответственностью французского государства за депортацию и уничтожение. Сегодня все обстоит наоборот, и „еврейская община“ – словосочетание, прежде тоже неизвестное, – без конца требует от президента республики признания этой ответственности. Жак Ширак выполнил это требование, выступая 16 июля 1995 года в Париже на Зимнем велодроме, куда свозили евреев во время большой облавы в 1942 году. То, что называют во Франции „национальной памятью“, – не что иное, как захват, опровержение, затопление основной исторической памяти видоизменяющими ее воспоминаниями отдельных групп.

Интересно было бы описать подробнее внутреннее устройство этой новой памяти. Я попытался сделать это во введениях и заключениях „Мест памяти“. Поэтому здесь достаточно будет подчеркнуть напоследок прямые, непосредственные следствия нынешнего расцвета памяти. Два из них представляются мне наиболее важными.

Первое состоит во все более интенсивном использовании прошлого – политическом, туристическом, коммерческом. Это проявилось

ce temps-là, un puissant mouvement de décolonisation intérieure et d’émancipation des identités de groupes amenait chacune des minorités en voie d’intégration nationale à vouloir son histoire propre - sa „mémoire „ -, à se la „réapproprier“, disait-on, et à en exiger la reconnaissance par la nation. Le cas juif serait, ici, éclairant à titre d’exemple. On n’aurait guère parlé de „mémoire „ juive il y a encore trente ans. Même le souvenir de Vichy n’était pas principalement lié à la législation antisémite et à la responsabilité de l’État français dans la déportation et l’extermination. C’est le contraire aujourd’hui, et la „communauté juive“ - un mot qu’on n’aurait pas non plus utilisé autrefois - n’a cessé de réclamer du président de la République la reconnaissance de cette responsabilité. Chose faite par Jacques Chirac le 16 juillet 1995 au Vel’ d’hiv’, où furent parqués les juifs de la grande rafle de 1942. Ce que l’on appelle en France „mémoire nationale“ n’est autre que la transformation de cette mémoire historique de fond par l’invasion, la subversion, la submersion des mémoires de groupes. Arrivés à ce point, l’important serait, bien sûr, d’entrer plus avant dans la description de l’économie interne de cette nouvelle mémoire. J’ai essayé de le faire dans les introductions et les conclusions des Lieux de mémoire . Contentons-nous donc ici, pour terminer, de souligner quelques-uns des effets directs, immédiats, de ce soulèvement récent de la mémoire. Il y en a, me semble-t-il, deux principaux.

Le premier consiste dans une intensification rapide des usages du passé, usages politiques, usages touristiques, usages commerciaux. Elle se traduit, par exemple, dans la montée en flèche de la courbe des commémorations, particulièrement évidente en France. La dernière décennie, (1989-2000) peut même paraître l’acmé de cette ère de la commémoration, encadrée d’une part par le Bicentenaire de la Révolution, qui a donné au phénomène, déjà bien lancé, toutes ses dimensions historiques, politiques, nationales, religieuses, idéologiques et sym-

Le premier consiste dans une intensification rapide des usages du passé, usages politiques, usages touristiques, usages commerciaux. Elle se traduit, par exemple, dans la montée en flèche de la courbe des commémorations, particulièrement évidente en France. La dernière décennie, (1989-2000) peut même paraître l’acmé de cette ère de la commémoration, encadrée d’une part par le Bicentenaire de la Révolution, qui a donné au phénomène, déjà bien lancé, toutes ses dimensions historiques, politiques, nationales, religieuses, idéologiques et sym-

Le premier consiste dans une intensification rapide des usages du passé, usages politiques, usages touristiques, usages commerciaux. Elle se traduit, par exemple, dans la montée en flèche de la courbe des commémorations, particulièrement évidente en France. La dernière décennie, (1989-2000) peut même paraître l’acmé de cette ère de la commémoration, encadrée d’une part par le Bicentenaire de la Révolution, qui a donné au phénomène, déjà bien lancé, toutes ses dimensions historiques, politiques, nationales, religieuses, idéologiques et sym-

Le premier consiste dans une intensification rapide des usages du passé, usages politiques, usages touristiques, usages commerciaux. Elle se traduit, par exemple, dans la montée en flèche de la courbe des commémorations, particulièrement évidente en France. La dernière décennie, (1989-2000) peut même paraître l’acmé de cette ère de la commémoration, encadrée d’une part par le Bicentenaire de la Révolution, qui a donné au phénomène, déjà bien lancé, toutes ses dimensions historiques, politiques, nationales, religieuses, idéologiques et sym-

Le premier consiste dans une intensification rapide des usages du passé, usages politiques, usages touristiques, usages commerciaux. Elle se traduit, par exemple, dans la montée en flèche de la courbe des commémorations, particulièrement évidente en France. La dernière décennie, (1989-2000) peut même paraître l’acmé de cette ère de la commémoration, encadrée d’une part par le Bicentenaire de la Révolution, qui a donné au phénomène, déjà bien lancé, toutes ses dimensions historiques, politiques, nationales, religieuses, idéologiques et sym-

Le premier consiste dans une intensification rapide des usages du passé, usages politiques, usages touristiques, usages commerciaux. Elle se traduit, par exemple, dans la montée en flèche de la courbe des commémorations, particulièrement évidente en France. La dernière décennie, (1989-2000) peut même paraître l’acmé de cette ère de la commémoration, encadrée d’une part par le Bicentenaire de la Révolution, qui a donné au phénomène, déjà bien lancé, toutes ses dimensions historiques, politiques, nationales, religieuses, idéologiques et sym-

közösségbe való beilleszkedés egyensúlyi helyzete. Ebben az időszakban indult meg óriási erővel a belső dekolonizáció és a csoportidentitások emancipációja, amely a nemzeti integráció útján lévő minden egyes kisebbséget eljuttatott a saját történelem – saját „emlékezet“ – akarásáig, hogy végre, mint mondták, saját tulajdonukba vehessék saját történetüket, és a nemzettől is követelhessék annak elismerését. A zsidók esete megvilágító erejű példa lehet itt számunkra. Harminc évvel ezelőtt még szinte szó sem esett „zsidó emlékezetről“. Még Vichy emléke sem elsősorban az antisemitista törvényhozáshoz kötődött, és nem is a francia állam felelősségéhez a deportálásokban és a kivégzésekben. Ma ennek épp az ellenkezőjét látjuk, és a „zsidó közösség“ – ismét egy kifejezés, amelyet korábban nem használtunk – folyamatosan követeli a köztársasági elnöktől, hogy ismerje el ezt a felelősséget. Amit Jacques Chirac meg is tett 1995. július 16-án Vel’ d’hivben, ott, ahová a zsidókat az 1942-es nagy razzia után összezsúfolták. Amit Franciaországban „nemzeti emlékezetnek“ hívnak, nem más, mint ennek a történelmi emlékezetnek a mély átalakulása, s ebben a csoportemlékezetek tömeges megjelenése, bomlasztó és mindent elárasztó munkája játszott a döntő szerepet. És ha eljutottunk erre a pontra, fontos volna, természetesen, hogy előbbre lépjünk az újfajta emlékezet belső rendjének a leírásában. Én már megpróbálkoztam ezzel is a Lieux de mémoire bevezetőiben és következtetéseiben. Végezetül tehát érjük be itt annyival, hogy kiemeljük az emlékezet legújabb térhódításának néhány közvetlen és azonnali következményét. Én két alapvető következményt látok.

Der erste besteht darin, dass seither ein rapide sich intensivierender Gebrauch von der Vergangenheit gemacht wird, sei es politisch, touristisch oder kommerziell. Von dieser Tendenz zeugt auch die steil ansteigende Kurve der Gedenkfeiern, die in Frankreich besonders ins Auge springt. Das letzte Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts könnte sogar als der Höhepunkt dieser Ära des Gedenkens erscheinen, eingerahmt von der Zweihundertjahres-

Az első, hogy rendkívül intenzív lett a múlt politikai, turisztikai, kereskedelmi felhasználása. Jól megfigyelhető ez például a megemlékezések számának nyílegyenesen emelkedő görbéjén, különösen Franciaországban. Az 1989 és 2000 közt eltelt évtizedet akár a megemlékezések korának csúcspontjaként is felfoghatjuk. Keretbe foglalta ezt a forradalom 200. évfordulója, amely a már így is erőteljes jelenségnek megadta a maga történelmi, politikai, nemzeti, vallási, ideológiai és szimbolikus dimenzióit, illetve a 2000. év megünneplése.

¹ Pierre Nora (Hg.), , 7 Bde., Paris 1984 - 1993

at the other the new millennium. Between those two dates, each year brought its particular batch of commemorations, from the Dreyfus affair and the 80th anniversary of the armistice of 1918 to the 1,500th anniversary of Clovis and the 150th anniversary of the abolition of slavery. France is, I believe, the only country to have set up a National Festivities Bureau, now in its twentieth year. There are all kinds of reasons for this proliferation of commemorative events, but they all go to show that the past has ceased to have a single meaning and that a present that is overlaid with an awareness of its own history necessarily allows for several possible versions of the past.

The second effect of this change in the way memory is organised has been to deprive the historian of the monopoly he traditionally enjoyed in interpreting the past. In a world in which you had collective history and individual memories, the historian exercised exclusive control, so to speak, over the past. This privilege had even been greatly consolidated over the last hundred years by what is sometimes referred to as „scientific“ history. To the historian alone befell the task of establishing the facts, producing the evidence and delivering the truth. It was his profession and his mark of respectability. Today, the historian is far from alone in manufacturing the past; it is a role he shares with the judge, the witness, the media and the legislator. All the more reason, therefore, to speak out loud and clear today on behalf of the „duty towards history“, rather than the „duty to remember“, the need for which a few of us were proclaiming some twenty or twenty-five years ago.

For the real problem raised by the sacred aura with which memory has now been invested is to know how, why and at what moment the otherwise positive principle of emancipation and liberation on which it is based backfires and becomes a form of closure, a grounds for exclusion and an instrument of war. To claim the right to memory is, at bottom, to call for justice. In the effects it has had, however, it has often become a call to murder. The time has perhaps come to bring against me-

feier der Französischen Revolution, die das ganze historische, politische, nationale, religiöse, ideologische und symbolische Gewicht des ohnehin wohletablierten Phänomens demonstrierte, und der Feier der Jahrtausendwende. Jedes Jahr hat sein Schärfflein an Gedenken beigetragen, von der Dreyfus-Affäre bis zu Chlodwigs 1500. Jahrestag, vom 80. Jahrestag des Waffenstillstands von 1918 bis zum 150. Jahrestag der Abschaffung der Sklaverei. Frankreich ist, soviel ich weiß, das einzige Land, das seit zwanzig Jahren über eine Kommission für Nationalfeiern verfügt. Diese Konjunktur der Gedenkfeiern hat vielfältige Gründe: Sie alle beweisen, dass die Vergangenheit nicht mehr in einer einzigen Bedeutung kulminiert, und dass eine Gegenwart, die über ein historisches Selbstbewusstsein verfügt, in dem sie sich reflektiert, mehrere mögliche Versionen der Vergangenheit zulassen muss.

Der zweite Effekt der neuen Ökonomie des Gedächtnisses läuft darauf hinaus, dass dem Historiker das Monopol genommen wird, das er traditionsgemäß auf die Interpretation der Vergangenheit besaß. In einer Welt, in der es eine einzige kollektive Geschichte und viele individuelle Gedächtnisse gab, kam ihm eine Art exklusive Kontrolle über die Vergangenheit zu. Die „wissenschaftliche“ Geschichte hat dieses Privileg seit einem Jahrhundert sogar noch kräftig untermauert. Der Historiker allein war berechtigt, die Fakten festzustellen und zu beglaubigen und die Wahrheit zu verbreiten. Das war sein Beruf und seine Würde. Inzwischen ist er längst nicht mehr der einzige, der die Vergangenheit produziert. Er teilt diese Rolle mit dem Richter, dem Zeugen, den Medien und mit dem Gesetzgeber. Das ist ein Grund mehr, der „Pflicht zur Erinnerung“, die einige von uns vor zwanzig oder fünfundzwanzig Jahren proklamiert haben, heute laut und deutlich eine „Pflicht zur Geschichte“ entgegenzusetzen.

Denn das eigentliche Problem, das sich aus der Sakralisierung des Gedächtnisses ergibt, besteht darin herauszufinden, wie, warum und in welchem Augenblick das positive Prinzip der Emanzipation und der Befreiung, das die Erinnerung beflügelt, in sein Gegenteil umschlagen und eine Form der Gefangenschaft, ein Motiv des Ausschlusses, ja eine Kriegswaffe werden kann. Seinem Prinzip nach ist der Anspruch auf das eigene Gedächtnis ein Aufruf zur Gerechtigkeit. In seiner Wirkung

в резком подъеме мемориальных мероприятий, особенно заметном во Франции. Последнее десятилетие (1989–2000 годы) предстает кульминацией мемориальной эпохи. Его обрамляет с одного конца празднование 200-летия Революции, когда и без того уже весьма заметный феномен предстал во всем своем историческом, политическом, национальном, религиозном, идеологическом и символическом размахе, а с другого – празднование наступления третьего тысячелетия. Каждый год приносил новые мемориальные даты – от годовщины дела Дрейфуса до 1500-летия Хлодвиг, от 80-летия прекращения боевых действий в 1918 году до 150-летия отмены рабства. Франция, насколько я знаю, единственная страна, где уже 20 лет существует Управление по национальным празднованиям. Это мемориальное изобилие имеет множество причин: все они доказывают, что прошлое утратило единый смысл и что настоящее, наделенное историческим самосознанием, неизбежно узаконивает множественность возможных версий прошлого.

Второй эффект новой организации памяти состоит в том, что у историка отбирается его традиционная монополия на интерпретацию прошлого. В мире, где существовали коллективная история и индивидуальная память, именно историк имел право исключительного контроля над прошлым. Так называемая научная история в течение последнего века мощно поддерживала эту привилегию. Только историку мелустанавливать факты, обращаться с доказательствами, наделять истинностью. Это было его профессией и его достоинством. Сегодня историк далеко не одинок в порождении прошлого. Он делит эту роль с судьей, свидетелем, средствами массовой информации и законодателем. Это очередной повод для того, чтобы громко и отчетливо противопоставить „долгу памяти“, который некоторые из нас провозглашали двадцать или двадцать пять лет назад, „долг истории“.

Дело в том, что подлинная проблема, которую ставит сегодня сакрализация памяти, – это понять, как, почему, в какой момент позитивный принцип эмансипации и освобождения, одушевлявший ее, оборачивается своей противоположностью и превращается в форму замкнутости, мотив исключения и орудие войны. Требование возвращения памяти – в принципе форма взывания к правосудию. Но на практике она

boliques, et de l'autre par la célébration de l'an 2000. Chaque année a apporté son lot de commémorations, de l'affaire Dreyfus au 1500e anniversaire de Clovis, du 80e anniversaire de l'armistice de 1918 au 150e anniversaire de l'abolition de l'esclavage. La France est, je crois, le seul pays qui a créé depuis vingt ans une Délégation aux célébrations nationales. Cette prolifération commémorative a des raisons multiples : elles prouvent toutes que le passé a cessé d'avoir un sens unique et qu'un présent qui se double de sa propre conscience historique autorise forcément plusieurs versions possibles du passé.

Le second effet de cette économie nouvelle de la mémoire revient à déposséder l'historien du monopole qu'il avait, traditionnellement, de l'interprétation du passé. Dans un monde où il y avait une histoire collective et des mémoires individuelles, c'était lui qui avait sur le passé, une manière de contrôle exclusif. L'histoire dite scientifique avait même, depuis un siècle, puissamment renforcé ce privilège. À l'historien seul l'établissement des faits, l'administration de la preuve, la distribution de la vérité. C'était son métier, et sa noblesse. L'historien est aujourd'hui loin d'être le seul dans la production du passé. Il partage ce rôle avec le juge, le témoin, les médias, et le législateur. C'est une raison de plus pour opposer aujourd'hui, haut et fort, au „devoir de mémoire“ que nous avons été quelques uns à proclamer il y a vingt ou vingt-cinq ans, un „devoir d'histoire“.

Car le véritable problème que pose aujourd'hui la sacralisation de la mémoire est de savoir comment, pourquoi, à quel moment le principe positif d'émancipation et de libération qui l'anime peut se retourner et devenir une forme d'enfermement, un motif d'exclusion, et une arme de guerre. La revendication de la mémoire est dans son principe une forme d'appel à la justice. Dans son effet, elle est devenue souvent un appel au meurtre. C'est peut-être le moment de reprendre, contre la mémoire, le

Minden egyes év hozzátette a magáét a megemlékezések sorához, a Dreyfus-ügytől Chlodvig 1500. születésnapjáig, az 1918-as fegyverszünet 80. évfordulójától a rabszolgaság eltörlésének 150. évfordulójáig. Azt hiszem, Franciaország az egyetlen ország, amely húsz évvel ezelőtt felállított egy nemzeti ünnepeket koordináló bizottságot. A megemlékezések elszaporodásának sokféle oka van, de valamennyi ilyen ünnep azt bizonyítja, hogy a múlt többé nem egyirányú utca, és hogy a jelen, amelyet megkettőz a saját történelmi tudata, szükségképpen felhatalmazást ad a múlt többféle lehetséges verziójának felállítására.

Az emlékezet új rendjének második következménye az, hogy megfosztja a történetst attól a monopóliumtól, amellyel a múlt értelmezésében hagyományosan rendelkezett. Egy olyan világban, ahol volt kollektív történelem és voltak egyéni emlékezetek, ő volt az, aki egyfajta kizárólagos ellenőrzési joggal rendelkezett. Egy évszázada az úgynevezett tudományos történetírás meg is erősítette ezt a kiváltságot. Egyedül a történész volt jogosult a tények megállapítására, a bizonyítékok kezelésére, az igazságosztásra. Ez volt a foglalkozása, ez adta a rangját. Ma azonban a történész koránt sem egyedüli szereplője a történelem előállításának. Megosztja ezt a feladatot a bíróval, a tanúval, a médiával, a törvényhozóval. Egy okkal több, hogy ma hangosan és erőteljesen szembeállítsuk az „emlékezés köteleességével“ a „történelem iránti köteleiséget“, amit néhányan már húsz vagy huszonöt éve hangoztatunk.

Mert az igazi probléma, amelyet ma az emlékezet szakralizációja felvet, az, hogy vajon az egyenjóság és a felszabadítás pozitív elve, amely az emlékezetet élteti, hogyan, miért és mikor fordul át, és válik a bezárkózás egyik formájává, a kirekesztés motívumává és harci fegyverré. Az emlékezet visszakövetelése elvileg egyfajta felhívás az igazságosságra. Következményeit tekintve azonban gyakran vált gyilkosságra való felhívássá. Talán eljött a pillanat, amikor az emlékezet ellen is meg kell in-

mory the charge that in his Untimely Meditations Nietzsche brought a century ago against history, but replacing the word „historical“ by „memorial“: „There is a certain degree of sleeplessness, of rumination, of [memorial] significance beyond which any living creature is threatened with collapse, and in the long run destroyed, whether it be an individual, a people or a civilization.“ It is this message left by memory that we also need to remember.

ist er oft zu einem Aufruf zum Mord geworden. Vielleicht ist es an der Zeit, den Prozess, den Nietzsche vor mehr als hundert Jahren gegen die Historie eröffnet hat, heute gegen das Gedächtnis wieder aufzugreifen und wie er in seinen Unzeitgemäßen Betrachtungen – aber indem wir für das Wort „Historie“ das Wort „Gedächtnis“ setzen – zu warnen: „Es gibt einen Grad von Schlaflosigkeit, von Wiederkäuen, von historischem [spricht: erinnern] Sinne, bei dem das Lebendige zu Schaden kommt, und zuletzt zu Grunde geht, sei es nun ein Mensch oder ein Volk oder eine Kultur.“² Auch an diese Botschaft des Gedächtnisses haben wir die Pflicht, uns zu erinnern.

часто оказывалась призывом к убийству. Может быть, пора обратить против памяти обвинение, предъявлявшееся Ницше истории, и повторить сказанное в „Несвоевременных размышлениях“, заменив слово „история“ словом „память“: „...существует такая степень бессонницы, постоянного пережевывания жвачки, такая степень развития исторического чувства, которая влечет за собой громадный ущерб для всего живого и в конце концов приводит его к гибели, будет ли то отдельный человек, или народ, или культура“. Об этой стороне памяти мы тоже обязаны помнить.

procès qu’il y a un siècle Nietzsche instruisait contre l’histoire et de redire comme lui dans ses Considérations inactuelles, mais en remplaçant le mot „histoire“ par le mot „mémoire“: „Il y a un degré d’insomnie, de rumination, de sens historique [entendez : „mémoire!“] au-delà duquel l’être vivant se trouve ébranlé, et finalement détruit, qu’il s’agisse d’un individu, d’un peuple ou d’une civilisation.“ C’est ce message de la mémoire dont nous devons, aussi, nous souvenir.

dítani azt a pert, amelyet egy évszázaddal ezelőtt Nietzsche folytatott le a történelem ellen, és újra el kell mondani, amit ő elmondott a Korszerűtlen elmékedésekben, csak éppen a „történelem“ szót kell lecserélni az „emlékezet“ szóra: „Van az álmatlanságnak, a kérődzésnek, a történelem [értsd: emlékezet] iránti érzéknek egy olyan foka, amelyen túl az élőlény meginog, végül elpusztul, legyen szó egy egyénről, egy népről vagy egy civilizációról.“ Az emlékezetnek erre az üzenetére nekünk magunknak is emlékeznünk kell.

Source: EUROZINE – the network of European cultural magazines that links up over 80 partner journals from 34 European countries and connects many other associated magazines and institutions. to be found at: <http://www.eurozine.com>